Konjunkturbarometer for Nord-Norge

Høsten 2008

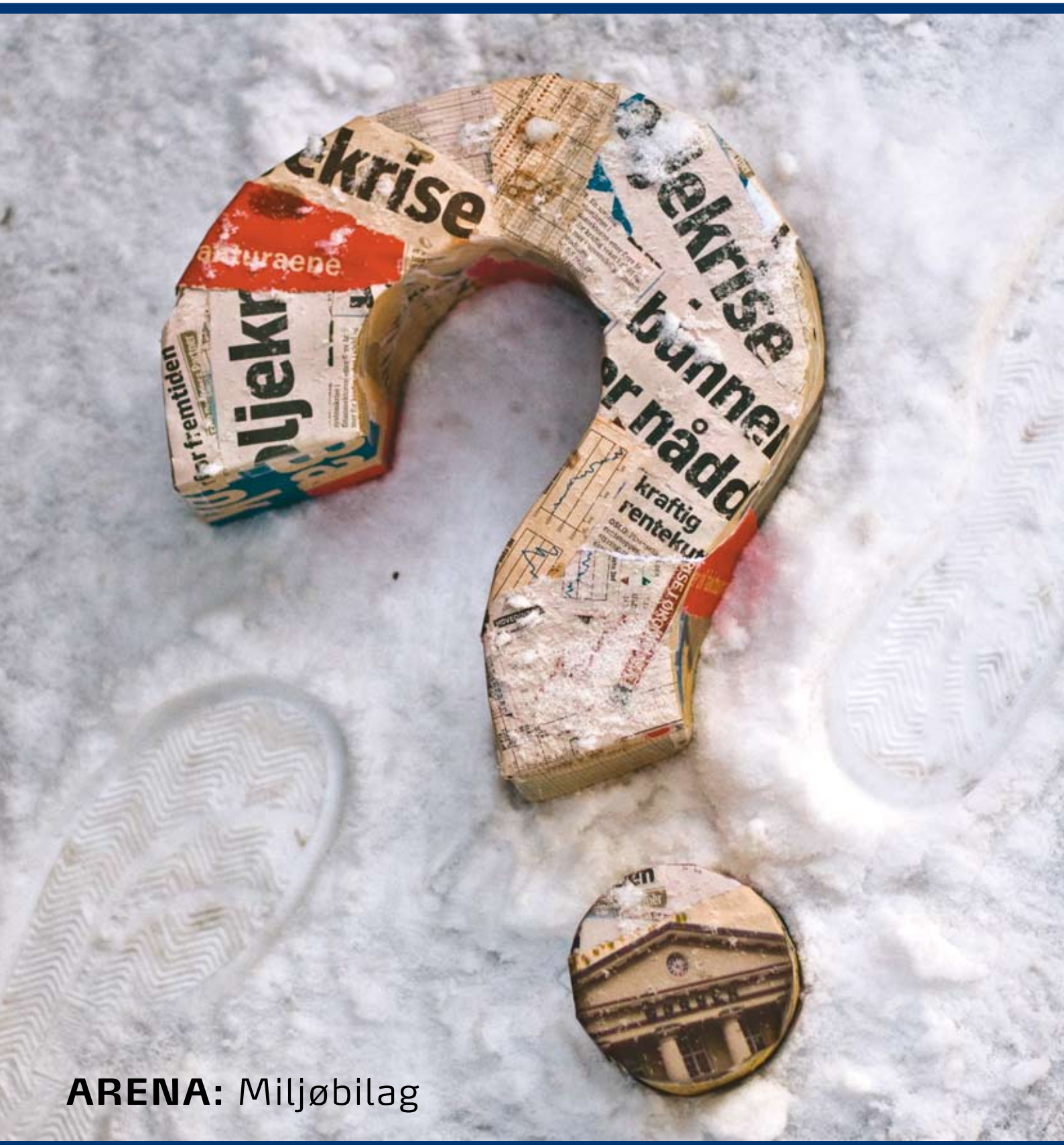

ARENA: Miljøbilag

INNOVASJON NORGE

SpareBank 1 NORD-NORGE

Foto: Scanpix

Innhold

Forord 5

SAMMENDRAG
Usikkerhet og spenning 6

ARBEIDSMARKED
Nå øker ledigheten 10

MARIN SEKTOR
Redusert lønnsomhet 12

INDUSTRI
Industrien står han av? 14

PETROLEUM
Barentshavet krever langsiktighet 16

BYGG OG ANLEGG
Intet vokser inn i himmelen 18

ENERGI
Stort og uforløst potensial 20

REISELIV
Samling i nord 22

PRIVAT TJENESTEYTING
Kutter i forbruk 24

OFFENTLIG SEKTOR
Motoren i dårlige tider 26

ARENA: Miljøbilag

Utarbeidet av Kunnskapsparken i Bodø

Utgiver: SpareBank 1 Nord-Norge
Utarbeidet av: Norut Tromsø AS
Utforming: Rød Tråd AS
Trykk: Lundblad Media AS

Henvendelser vedrørende Konjunkturbarometeret rettes til SpareBank 1 Nord-Norge, Utviklingsavdelingen.

Konjunkturbarometer for Nord-Norge finner du også på nett; www.kbnn.no – www.snn.no
Trykket på miljøvennlig papir og designet av et miljøfyrtårnsertifisert reklamebyrå.

norut
NORTHERN RESEARCH INSTITUTE
TROMSØ

Sjelden har konjunktursvingninger og den økonomiske utviklingen vært mer på dagsorden, og sjelden har det vært mer utfordrende og spennende å skrive Konjunkturbarometeret. Denne utgaven har som hovedtema konjunkturomslaget og hvordan det påvirker nordnorsk næringsliv.

Vi er inne i svært urolige tider. Det som er sikkert er at den nordnorske økonomien har passert toppen, og at vi er på vei inn i en nedgangskonjunktur. Usikkerheten knytter seg til hvor dyp og langvarig nedgangskonjunkturen vil bli. Omslaget i økonomien har allerede gitt seg utslag i økt arbeidsledighet, en ledighet som vil øke i tiden fremover. Norge og Nord-Norge står imidlertid svært god rustet til å møte en nedgangskonjunktur. Landets økonomi er svært solid, noe som innebærer både mulighet og evne til å iverksette motkonjunkturtiltak. Det er også gunstig at omslaget kommer i en periode med rekordlav arbeidsledighet.

Formålet med Konjunkturbarometeret er å bidra med informasjon og kunnskap om og til næringslivet i Nord-Norge. Konjunkturbarometer for Nord-Norge høsten 2008 er et samarbeid mellom SpareBank 1 Nord-Norge, Innovasjon Norge, NOFIMA og Norut Tromsø. Norut er ansvarlig for det faglige innholdet, mens Rød Tråd står for utforming og layout.

Konjunkturbarometeret beskriver både utviklingen i landsdelen generelt og i de ulike sektorene. Innledningsvis gir vi et sammendrag av utviklingen i nordnorsk økonomi og ser deretter på noen perspektiver for Nord-Norges utvikling på lang sikt. Videre beskrives utviklingen i sysselsetting og på arbeidsmarkedet, mens siste del tar for seg utviklingen i ulike deler av nordnorsk næringsliv.

Opplegget og utkast til rapport er lagt fram og drøftet i referansegrupper nedsatt av våre oppdragsgivere. Vi takker for gode råd og nyttige innspill. Også næringsliv og offentlige virksomheter som har bidratt med data og kommentarer takkes. Endelig innhold og konklusjoner står Norut ansvarlig for.

Konjunkturbarometeret er skrevet av et forskerteam bestående av Gro Alteren, Mikko Moilanen, May-Britt Ellingsen og Frank Olsen ved Norut Tromsø og Øystein Hermansen ved NOFIMA. Frank Olsen har ledet og vært ansvarlig for arbeidet.

Redaksjonen ble avsluttet 24. oktober 2008.

Foto: Rød Tråd

Turbulente tider

Konjunkturbarometeret tar pulsen på den økonomiske utviklingen i Nord-Norge. Her presenterer vi fakta og beskriver retninger basert på historisk utvikling og mulige fremtidsbilder. Etter flere år med høykonjunktur og god vekst i landsdelen opplever vi nå et konjunkturomslag, som forsterkes av den internasjonale kredittkrisen og urolige finansmarkeder.

Norge er nå inne i en nedgangskonjunktur, og det er knyttet stor usikkerhet til varigheten av denne nedgangen. Reduksjon i internasjonal etterspørsel påvirker eksporten, og lavere forbruk blant husholdningene gir mindre innenlandsk aktivitet. De fleste husholdningene er opptatt av rentenivået. Vi har i høst sett flere ekstreme hendelser som har økt usikkerheten i markedet og dermed også ført til et høyere rentenivå. Hele bransjen for investeringsbanker i USA har gått over ende, det pågår en omfattende restrukturering av finansaktører og de islandske bankene er satt under administrasjon. Fordi finansbransjen er internasjonal påvirkes også rentenivået her hjemme. Man forventer nå en reduksjon i rentenivået, også som et tiltak for å stimulere etterspørselen.

Den viktigste faktoren for den personlige økonomien er sysselsetting. Så lenge folk er i arbeid klarer man å betjene sin økonomi. Vi ser allerede nå at flere bransjer er påvirket av konjunkturnedgangen. Den store andelen av sysselsatte innenfor offentlig sektor i Nord-Norge fungerer imidlertid som en buffer i dårligere tider, og sterk etterspørsel etter arbeidskraft i offentlig sektor vil dempe ledighetsveksten i landsdelen.

Arena setter fokus på miljø i et bredere perspektiv, både sett i lys av bedriftsøkonomiske og samfunnsmessige hensyn. Vi løfter den økonomiske tenkningen til å inkludere bærekraft og miljømessig forsvarlighet, hvor miljø er en forutsetning for konkurransekraft i markedet. Denne utgaven viser, gjennom eksempler fra lokalt næringsliv, noen innganger til hvordan bedrifter kan møte sine miljøutfordringer og utnytte mulighetene som ligger i en bevisst satsing på miljø. En interessant lærdom er at forankringen må skje internt først – og deretter ut i markedet.

Vi takker de mange bidragsyterne til Konjunkturbarometeret og Arena. Deres kompetanse og vilje til å dele og skape kunnskap gjør dette til en spennende og tidsaktuell utgivelse.

10. november 2008
Tromsø

Hans Olav Karde
Adm. direktør
SpareBank 1 Nord-Norge

SAMMENDRAG

Usikkerhet og spenning

Norsk og nordnorsk økonomi er allerede godt inne i en nedgangskonjunktur. Det er imidlertid knyttet stor usikkerhet til hvor langvarig og sterk nedgangen vil bli. Normalt er Nord-Norge mindre konjunkturfølsomt enn resten av landet, fordi offentlig sektor virker som en buffer.

Høykonjunkturen vi har vært gjennom har vært drevet av to faktorer. Stor internasjonal etterspørsel har gitt høye priser på norske eksportprodukter, og den sterke innenlandske etterspørselen har vært drevet av høyt forbruk i husholdningene. Med redusert internasjonal etterspørsel vil aktiviteten i de eksportrettede næringene dempes, mens lavere forbruk i husholdningene vil resultere i mindre innenlandsk aktivitet. Finans- og kredittkrisen bidrar til å forsterke nedgangen.

Gunstig tidspunkt for nedgang

For Norges del kunne ikke en internasjonal nedgangskonjunktur kommet på et bedre tidspunkt. Ledigheten er rekordlav, og som nasjon har vi økonomiske ressurser som gir stort handlingsrom. Den internasjonale nedgangen vil føre til en avdemping av norsk økonomi som faktisk var nødvendig. Kredittkrisen har bidratt til at nedgangen ser ut til å bli brattere enn de fleste hadde forventet.

Det norske boligmarkedet er allerede kraftig korrigert etter en periode med rekordhøy vekst i boligbygging og -priser. Problemet er at korreksjonen kom vel sent, og derfor ser den ut til å bli mer markant enn hva den ellers ville blitt.

Den realøkonomiske effekten av nedgangskonjunkturen i Norge og Nord-Norge ser ut til å være noe økt ledighet, spesielt i de mest konjunkturutsatte næringene. Effekten av finanskrisen er todelt. Den vil på den ene siden forsterke nedgangskonjunkturen, mens den i neste omgang vil gi reduserte renter. Det siste vil svært mange husholdninger og bedrifter nyte godt av. Således kan finanskrisen være med på å dempe den realøkonomiske effekten av nedgangskonjunkturen.

Gjennom hele høykonjunkturen har det vært kraftig sysselsettingsvekst i privat sektor. I tiden framover vil det være offentlig sektor som står for veksten. Der er det stort behov særlig for lærere og helsepersonell. I privat sektor generelt forventes en nedgang, hvor bygg og anlegg, reiseliv og varehandel blir hardest rammet. Det er imidlertid enda usikkert hvor sterk nedgangen blir.

I dette Konjunkturbarometeret beskriver vi utviklingen ved å se på sysselsettingsutviklingen i tre faser;

1) Gjennom høykonjunkturen 2004-2007
2) Vippepunktet 2006-2007
3) Den siste tids utvikling

Nord-Norge taper terreng

Gjennom høykonjunkturen hadde Nord-Norge en svakere sysselsettingsvekst enn landet som helhet. Dette er da også det normale. Under høykonjunkturer tar Nord-Norge i mindre grad del i oppgangen. Det er imidlertid noen svært interessante trekk. For eksempel har sysselsettingsveksten i den mest konjunkturfølsomme sektoren, bygg og anlegg, vært like sterk i Nord-Norge som i landet totalt. Det betyr at Nord-Norge vil rammes minst like hardt av nedgangstidene i bygg og anlegg som resten av landet.

I det framlagte statsbudsjettet, som har spesielt samferdselstiltak som motkonjunkturpolitikk, er det relativt sett satt av betydelig mindre til Nord-Norge enn til resten av landet. Det bidrar til at nedgangen kan ramme Nord-Norge hardere enn landet som helhet.

Sysselsettingsveksten i privat tjenesteyting og i kompetanseintensive næringer (KIFT) har vært klart lavere i Nord-Norge enn i resten av landet. Det viser at landsdelen ikke har klart å få en like stor kompetansebyggende effekt av høykonjunkturen som landet for øvrig. Samtidig er privat tjenesteyting, som er en konjunkturutsatt sektor, betydelig mindre i Nord-Norge. Det tilsier mindre negativ effekt for Nord-Norge i nedgangskonjunkturen.

Et annet interessant trekk er at sysselsettingsveksten i industrien i Nord-Norge har vært klart sterkere enn landsgjennomsnittet, og denne veksten har kommet i Nordland og Finnmark. Også industrien

Tabell 1: Sysselsetting og sysselsettingsendring.

	Endring 2004-07		Endring 2006-07		Antall sysselsatte	
	Nord-Norge	Hele landet	Nord-Norge	Hele landet	Nord-Norge	Hele landet
Primærnæringene	-3%	-2%	-3%	-1%	19.616	125.268
Energi	-9%	18%	-9%	7%	2.300	38.568
Industri	10%	7%	10%	3%	12.236	234.590
Bygg og anlegg	19%	19%	8%	7%	17.822	183.588
Reiseliv	5%	7%	5%	5%	21.010	196.553
Private tjenester	8%	11%	5%	6%	53.311	712.708
KIFT	11%	21%	0%	6%	12.863	250.973
Offentlige tjenester	4%	4%	2%	2%	90.877	724.117
Totalt	6%	9%	3%	4%	230.035	2.466.365

Kilde: Panda

Figur 1: Konjunkturindeks, jan. 00-aug. 08. Indeks > 1; høykonj., indeks < 1; lavkonj.

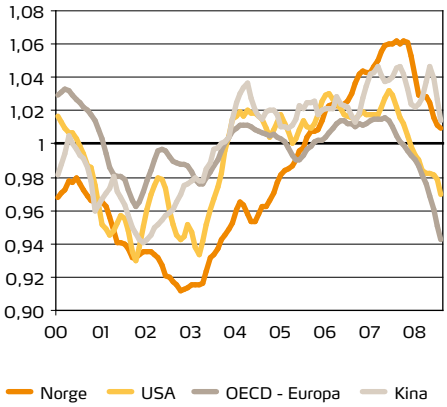

Kilde: OECD

Krisen på Wall Street har gitt ringvirkninger over store deler av verden. Til høyre den kriserammede banken Kaupthing på Island.
Foto: Scanpix/AFP

er konjunkturutsatt. Når vi nå for alvor går inn i en nedgangskonjunktur, kan Nord-Norge bli rammet hardere enn normalt, altså mer på linje med landet ellers.

Færre utlyste stillinger

Konjunkturnedgangen fører til lavere økonomisk vekst i landsdelen. Dette vil gjenspeile seg i økende ledighet i 2009. Arbeidsmarkedet reagerer vanligvis på svakere økonomisk vekst med et visst etterslep, men den reduserte etterspørselen etter arbeidskraft varsler om moderat stigning i ledigheten de nærmeste månedene. Ledigheten forventes å øke mest i de konjunkturutsatte næringene bygg og anlegg og industri. Samtidig vil mange ledige stillinger og fortsatt stor etterspørsel etter arbeidskraft i offentlig sektor dempe ledighetsøkningen i de tre nordligste fylkene.

Flere konkurser

Antall konkurser økte med 43% på landsbasis i årets tre første kvartal, mens tallet for Nord-Norge gikk ned med 12% i samme periode. Ser man kun på 3. kvartal snudde trenden, og antall konkurser økte kraftig også i Nord-Norge. Det er i sektorene reiseliv og primærnæringene antall konkurser har økt kraftigst.

Reduserte marginer i marin sektor

Etter flere gode år for store deler av marin sektor er det nå mørkere skyer i horisonten. For lakseoppdretterne fører økte sykdomsproblemer og fôrpriser til betydelig reduserte marginer. Hos mange er også produksjonskapasiteten fullt utnyttet, og flere vil overskride biomassegrensen.

I fiskeflåten gir betydelige kvoteøkninger grunnlag for optimisme. Samtidig ser problemene i verdensøkonomien ut til å resultere i reduserte priser, spesielt for torsk. Kraftig økte drivstoffpriser og høy gjeldsgrad vil slå hardt ut på mange bunnlinjer for 2008. Fiskeindustrien møter samme problemer som fiskeflåten i form av reduserte priser i eksportmarkedene. Viktige sektorer i Nord-Norge, som tørrfisk og saltfisk, fikk redusert sine marginer kraftig i 2007. Med stor andel kortsiktig finansiering, kan fiskeprodusentene få problemer som følge av kredittkrisen. Det er imidlertid mer sannsynlig at kundegrupper, spesielt i Øst-Europa, ikke får kreditt til kjøp av fisk. Dette kan slå dramatisk ut, når vi vet at Russland og Øst-Europa er av våre viktigste eksportmarkeder for fisk. Da rubelen kollapset for noen år siden, fikk det store konsekvenser for eksporten til Russland.

Industrien klarer seg bra

Nordnorsk industri har så langt ikke blitt nevneverdig påvirket av nedgangskonjunkturen og finanskrisen. Reduserte renter, svekket krone og forventninger om lavere lønnsvekst er gunstig for industrien. Men dersom den internasjonale og nasjonale nedgangen vedvarer, og prisene på råvarer faller, vil det få negative konsekvenser også for nordnorsk industri.

Bråstopp i bygg og anlegg

Bygg- og anleggssektoren i Nord-Norge er konjunkturutsatt og har allerede merket omslaget i form av økende ledighet. Nedgangen i boligmarkedet har vært spesielt kraftig. Boligbyggingen og boligprisene faller mer i Nord-Norge enn i

Figur 2: Rente- og valutakursutvikling, januar 2000 – oktober 2008.

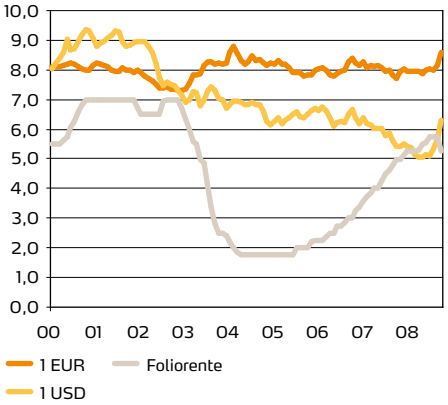

Kilde: Norges Bank

Tabell 2: Sysselsettingsandeler, 2007.

	Nordland	Troms	Finnmark	Nord-Norge	Norge
Primærnæringene	9,2%	7,0%	9,7%	8,5%	5,1%
Energi	1,1%	0,9%	1,0%	1,0%	1,6%
Industri	7,0%	3,5%	3,9%	5,3%	9,5%
Bygg og anlegg	8,0%	7,4%	7,9%	7,7%	7,4%
Reiseliv	9,4%	8,7%	9,3%	9,1%	8,0%
Private tjenester	22,8%	24,6%	21,3%	23,2%	28,9%
KIFT	4,9%	6,5%	5,7%	5,6%	10,2%
Offentlige tjenester	37,7%	41,4%	41,1%	39,5%	29,4%
Totalt	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

Kilde: Panda

landet som helhet, og omsetningstiden på boliger er den lengste i landet. Boligprisene vil antagelig falle ytterligere, og det vil ta noe tid før markedet snur.

Færre reisende

Nordnorsk reiseliv går godt, men står overfor store utfordringer i nedgangskonjunkturen. Internasjonal nedgang betyr færre besøkende fra utlandet, og et redusert aktivitetsnivå i den norske økonomien betyr antageligvis en lavere frekvens i yrkesreiser. Samtidig vil sannsynligvis nordmenn feriere mer lokalt.

Det er nå politisk enighet om å etablere et felles selskap for markedsføring av Nord-Norge som reiselivsdestinasjon. En stor utfordring for det nye selskapet blir å velge den beste strategien for å treffe et markedsbilde i stadig endring.

Uforløst energipotensial

Landsdelen har stort potensial for økt elektrisitetsproduksjon basert på vannkraft og vindkraft. Manglende lønnsomhet er en begrensende faktor for større vindkraftutbygginger, og investeringsstøtte vil være viktig fram til et samarbeid med Sverige om grønne sertifikater er på plass. En annen begrensning er sentralnettets kapasitet.

Statnett er i gang med å planlegge et forsterket sentralnett, og på sikt kan elektrisitet fra vindkraft bli en viktig eksportvare.

Viktig leteaktivitet

Høye oljepriser og en høy funnrate på norsk sokkel har bidratt til økt letevirksomhet. Utfordringen er å øke produksjonsvolumet på sokkelen utenfor Nord-Norge. For å lykkes med det er kontinuitet i tildelinger av letelisenser viktig. Oljeselskapene har fokusert stadig mer på Barentshavet. Av de totale leteinvesteringene for 2009 vil vel 7% bli investert i Barentshavet. Fallende oljepriser kan føre til at prosjekter blir utsatt eller ikke gjennomført. Smertegrensen for oljeprisen, i forhold til investeringer i arktiske områder, er beregnet til vel 50 dollar per fat.

Nedgang i privat forbruk

Nedgangstider gir seg raskt utslag i de private tjenesteytende næringene, fordi både bedrifter og husholdninger fort begynner å spare der det er mulig å kutte. I første omgang ser man det gjennom redusert forbruk på kapitalvarer som eksempelvis biler og båter. På litt sikt endres forbruksmønsteret også for basisproduktene.

Offentlig motor

Det er forventet at behovet for arbeidskraft i offentlig sektor skal øke betydelig i årene framover. Den viktigste årsaken er endring i befolkningens alderstruktur. Veksten vil først og fremst komme i helsesektoren og undervising, og den kommer som en følge av lovpålagte oppgaver i offentlig sektor – uavhengig av konjunktursituasjonen. Myndighetene kan også bruke offentlig sektor som et verktøy i en motkonjunkturpolitikk, slik regjeringen har lagt opp til i det framlagte statsbudsjettet.

Nasjonal økonomi

Fallende renter

Utlånsrentene til bedrifter og husholdninger har steget betydelig den siste tiden, til tross for at styringsrenten i Norges Bank ikke har økt. Finansinstitusjonene låner ikke penger til styringsrente i Norges Bank. De låner penger seg i mellom. Rentene her er NIBOR-renten eller pengemarkedsrenten. Denne renten bestemmes av tilbud og etterspørsel, og ligger normalt noe høyere enn styringsrenten.

Finanskrisen har gitt økt pengemarkedsrente, og det er årsaken til renteøkningen for bedrifter og husholdninger. Med finanskrisen har det blitt mindre penger tilgjengelig. Samtidig er det liten tillit mellom finansaktørene, og dermed har pengemarkedsrenten økt kraftig. Den ekstraordinært store differansen mellom styringsrenten og pengemarkedsrenten er midlertidig, og det forventes at den vil være tilbake til normalen i løpet av 2009.

Mange økonomer trekker paralleller 80 år tilbake i tid

Norges Bank setter styringsrenten etter en handlingsregel som sier at renten skal brukes som verktøy for å holde inflasjonen på 2,5%. Til tross for rekordhøy prisvekst i september i år har Norges Bank satt ned styringsrenten fra 5,75% til 4,75% i løpet av oktober. Norges Bank skal, i tillegg til å bruke renten for å oppnå inflasjonsmålet, også se på helheten i norsk økonomi. I følge Norges Bank skal styringsrenten reduseres ytterligere, og de anslår at den vil være på 3,75 - 4% ved utgangen av 2009.

Svingninger i kronekursen

Helt siden høsten 2007 har den norske kronen svekket seg mot Euro, og siden sommeren 2008 er den også svekket mot US Dollar. I det siste er svekkelsen blitt betydelig. Dette har skjedd mer på grunn av usikkerhet i finans- og kredittmarkedet enn realøkonomiske forhold. Norge er en liten og åpen økonomi, og i usikre tider tas gjerne valuta ut av små økonomier. Dette er nok hovedårsaken til den kraftige svekkelsen den siste tiden. I tillegg spiller fallet i oljeprisen en rolle. Rentenivået i Norge ligger over våre samarbeidspartnere, og det skulle isolert sett tilsi en styrking

Tabell 3: Makroøkonomiske hovedstørrelser, 2006-2011. Regnskap og prognoser. Prosentvis endring fra året før og nivå.

	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Konsum i husholdninger	4,7	6,4	2,3	1,8	2,0	3,4
Bruttonasjonalprodukt	2,5	3,7	2,4	1,4	1,1	2,2
Sysselsatte personer	3,4	4	2,6	0,8	0,6	0,8
Arbeidsledighetsrate (nivå)	3,4	2,5	2,7	3,2	3,8	3,8
Lønn per normalårsverk	4,9	5,6	6	4,7	4	3,7
Konsumprisindeksen (KPI)	2,3	0,8	4,1	3,2	1,7	1,9
KPI-JAE	0,8	1,4	2,7	2,7	1,8	2
Boligpris	12,9	12,3	-0,4	-0,6	1,9	6,3
Husholdningenes realdisponible inntekt	-6,5	6,4	3,3	1,3	4,5	4,1
Pengemarkedsrente (nivå)	3,1	5	6,4	5,5	3,7	3,6

Kilde: SSB

Figur 3: Renteutvikling, 1.april 2008 – 20.oktober 2008.

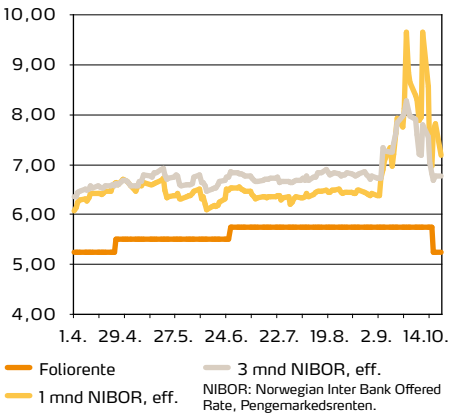

Kilde: Norges Bank

l, når de skal beskrive verdensøkonomiens tilstand høsten 2008. Foto: Scanpix/AFP

av kronen. Også det at den norske økonomien er ved god helse burde tilsi etterspørsel etter kroner. Det forventes en fortsatt renteforskjell framover, og at krona derfor vil styrke seg igjen når finanskrisen blir løst.

Økende arbeidsledighet

Så langt har konjunkturnedgangen bare ført til en svak økning i ledigheten, men med et klart omslag i september. Det forventes ytterligere aktivitetsnedgang og dermed redusert sysselsetting og større ledighet i tiden framover. Et mindre stramt arbeidsmarked vil på sin side bremse på lønnsveksten.

Sterk prisvekst

Konsumprisveksten har økt jevnt de siste to årene. I september 2008 var den på hele 5,3%. Justert for avgiftsendringer og uten energivarer (KPI-JAE) ble den 3,1%. Det forventes at prisveksten vil være høy ut året, for så å avta i perioden 2009-2011, på grunn av lavere lønnsvekst. Ved rentefastsettelsene styrer Norges Bank i forhold til den framtidige prisveksten. Derfor vil antagelig ikke den siste tidens høye prisvekst få betydning for de neste rentefastsettelsene i Norges Bank.

Eksport – fallende etterspørsel

De eksportrettede næringene vil på kort sikt nyte godt av en svak kronekurs, men i et litt lengre perspektiv forventes kronen igjen å styrke seg noe. Dermed gir en svak krone bare en forbigående fordel. De eksportrettede næringenes verste scenario er kombinasjonen høy rente, sterk krone og et høyt norsk lønns- og kostnadsnivå. Slik sett er framtidsbildet lyst for disse næringene, men samtidig står man overfor den internasjonale nedgangen med fallende etterspørsel og priser.

Internasjonal økonomi

Den internasjonale økonomien har vært inne i en lavkonjunktur en periode, og veksten er svært lav på mange områder. Verdensbanken mener den internasjonale økonomien er på vei inn i en kraftig nedgang med et fall i den globale økonomiske veksten til 3% i 2009. I en rekke EU-land falt faktisk BNP fra første til andre kvartal i år. Den internasjonale nedgangen forsterkes ytterligere av finans- og kredittkrisen, men de realøkonomiske konsekvensene av den er vanskelige å fastslå nå.

Hovedårsaken til nedgangskonjunkturen i Norge er den internasjonale konjunkturnedgangen og finans- og kredittkrisen. Både USA og Europa er hardt rammet, og et av spenningsmomentene er i hvor stor grad Asia påvirkes. Asia var hovedmotoren for veksten i den foregående høykonjunkturen, og et stort fall i veksttakten også der vil påvirke verdensøkonomien negativt. Den internasjonale nedgangen har flere årsaker som redusert internasjonal etterspørsel, strammere kredittmarked, prisutviklingen på råvarer og krakket i boligmarkedene.

Global nedgang

Konjunkturnedgangen i USA fortsetter med økt styrke, og det er knyttet stor spenning til om myndighetenes redningspakke vil ha ønsket effekt. Til tross for at den amerikanske sentralbanken har kuttet styringsrenten betydelig, har påslaget på styringsrenta vært så stort at rentenedgangen ikke har hatt noen ekspansiv effekt. Det er ingen klare tegn til at den amerikanske nedturen er over, og det forventes ingen positive vekstimpulser fra USA før i 2010.

Også i Europa er de økonomiske utsiktene dystre, og i en rekke land forventes faktisk nedgang i BNP. Det blir interessant å se om de storstilte redningspakkene klarer å føre økonomien på rett spor igjen. Også i Asia peker kurvene nedover. Veksten avtar kraftig i de landene som har stått for den sterkeste veksten gjennom den foregående høykonjunkturen, i de såkalte framvoksende økonomiene. I følge verdensbanken er mange i-land i Asia nær en resesjon.

Finanskrisen

Det er mange som har hevdet at nedturen måtte komme, og at den kom unaturlig sent. Den kraftige økonomiske veksten man har sett globalt har i stor grad vært drevet av kredittvekst. Finansinstitusjonene, som har lånt ut penger med sikkerhet i eiendom og eiendeler som verdipapirer, har vært sentrale i denne prosessen. Økte utlån har ført til høyere etterspørsel etter disse eiendelene som dermed har steget i pris. Slik har verdiene på sikkerheten til bankene økt, og dermed har de kunnet låne ut mer penger. På denne måten virket kredittveksten som en oppadgående spiral.

Problemet nå er at spiralen har snudd. Eiendelene og bankenes sikkerhet faller i verdi, og dermed blir det mindre tilgjengelig kreditt. Denne negative spiralen er selvforsterkende. Situasjonen nå er at bankene ikke får tak i penger, eller at prisen på penger har blitt veldig høy. Denne prisen kommer fram som differansen mellom sentralbankenes utlånsrente og renten bankene betaler for lån hos hverandre. Renten på dollarlån bankene i mellom er nå nesten 5%, selv om styringsrenta i USA bare er på 1%. De samme trekkene ser man også i Norge.

Kredittkrisen fører altså til at mengden tilgjengelig kapital skrumper inn. Dermed faller aktivitetsnivået dramatisk både i bedriftene og husholdningene. Investeringene stopper opp, og økonomien blir lammet. Det iverksettes nå tiltak i hele den internasjonale økonomien for å få hjulene i gang igjen. Sentralbankene gjør frisk kapital tilgjengelig for bankene, og styringsrentene settes ned. Dette har imidlertid begrenset virkning så lenge banker og andre aktører i det finansielle systemet ikke stoler på hverandre. Tiltakene må være av en slik størrelse og type at aktørene igjen tør å låne penger til hverandre. Først da vil man se effekten av tiltakene. Det er enda for tidlig å si hvor stor virkning planlagte og iverksatte tiltak vil få.

ARBEIDSMARKED

Nå øker ledigheten

Konjunkturomslaget gir seg utslag på flere områder – også i Nord-Norge. Vi ser nå tegn på en avmatting i det nordnorske arbeidsmarkedet. Reduksjonen i antall utlyste stillinger er en klar indikasjon på at vi er på vei inn i en periode med økende ledighet. Ledigheten vil øke mest i konjunkturutsatte næringer, mens offentlig sektor fortsatt har mange ledige stillinger.

Sysselsettingsveksten i nord har vært rekordhøy lenge, selv om høykonjunkturen startet senere enn ellers i landet. Landsdelen har det siste året fått 11.000 flere arbeidsplasser og en stor vekst i antall sysselsatte. Særlig Nordland og Troms har merket oppgangen med henholdsvis 6.000 og 4.000 flere sysselsatte siden 2. kvartal i fjor. Finnmark på sin side har hatt en mer beskjeden vekst med 1.000 nye arbeidsplasser i løpet av de siste tolv månedene.

Rekordlav ledighet

Arbeidsmarkedet i Nord-Norge er fortsatt stramt, og ledigheten er meget lav. Dermed er den største utfordringen, for de fleste arbeidsgiverne, fremdeles å skaffe nok arbeidskraft. Ved utgangen av september var 4.800 personer registrert som helt ledige hos NAV. Den samlede ledigheten i Nord-Norge var 3% lavere ved utgangen av september enn ett år tidligere. Fylkesvis er det bare Nordland, med minus 13%, som kan vise til nedgang i ledigheten fra september i fjor. Troms og Finnmark derimot har opplevd økende ledighet, med henholdsvis 3 og 5%. Ledigheten på landsbasis har, som i Nord-Norge, gått ned med 3% i samme periode.

Ledigheten ser ut til å ha nådd bunnen i Troms og i Finnmark allerede i vår, mens den fortsatt er på vei ned i Nordland. Nordland hadde 2.300 helt ledige ved utgangen av september. Dette utgjorde 1,9% av arbeidsstyrken. Samtidig var det registrert 1.630 personer i Troms uten arbeid, noe som er 3% flere enn i fjor og utgjør 2% av arbeidsstyrken. I Finnmark var 3,3% av arbeidsstyrken uten arbeid, mens ledigheten var på 3,1% for ett år siden. På landsbasis er ledigheten 1,7%.

Mørke skyer

Arbeidsledigheten i landsdelen er fortsatt lav, men antallet ledige stillinger har vært avtagende siden høsten 2007. Det er nå om lag 25% lavere enn toppnivået i fjor. I august var tilgangen på ledige stillinger 9% lavere enn tolv måneder før. Dette viser en klar tendens. Når stillingsannonsene nå tikker inn tregere, varsler det at arbeidsledigheten vil begynne å krype oppover fra sitt historiske bunnivå.

Det er i de mest konjunkturfølsomme bransjene, bygg og anlegg og industri, vi ser størst reduksjon i tilgangen på nye stillinger. Bygge- og anleggsarbeidere er yrkesgruppen med svakest arbeidsmarkedsutvikling de siste månedene, og arbeidsledigheten blant disse har økt med 17% siden september i fjor. Innenfor offentlig sektor er det imidlertid fortsatt høy etterspørsel etter arbeidskraft.

Flere ledige i bygg og anlegg

Den voldsomme reduksjonen i boligbyggingen i landsdelen har ført til at den registrerte ledigheten øker innenfor bygge- og anleggsarbeid i alle de tre nordligste fylkene. Dette henger først og fremst sammen med at det igangsettes markant færre boligprosjekter i landsdelen.

Etterspørselen etter arbeidskraft innen bygg og anlegg er på vei ned i Troms og Nordland. I Finnmark, som har 70% flere ledige stillinger i september i år enn i samme måned i fjor, er bygg- og anleggsarbeidere fortsatt svært ettertraktet. Mye av oppsvinget i antall ledige stillinger skyldes at gruvene i Sør-Varanger skal åpnes igjen og at bedriftene er på jakt etter fagarbeidere.

Utenlandske arbeidere drar hjem

Bygg- og anleggsbransjen har brukt utenlandsk arbeidskraft i stor skala for å møte etterspørselen under høykonjunkturen. Nå ser vi flere permitterte og helt ledige i disse bransjene. Veksten i den registrerte ledigheten i byggebransjen ville vært sterkere dersom statistikken hadde fanget opp de mange østeuropeiske arbeidere

Figur 4: Utviklingen i sysselsettingen. 1. kvartal 2004 = 100. Sesongjustert.

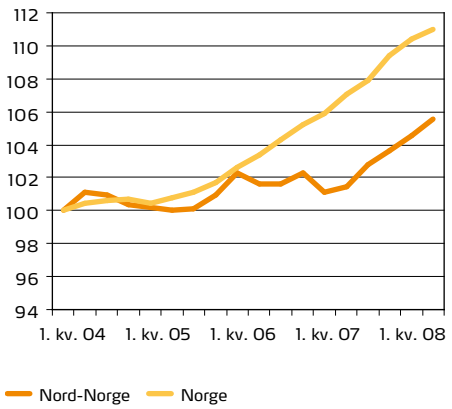

Kilde: SSB og egne beregninger

Figur 5: Utvikling i ledigheten fra august 2007 til august 2008.

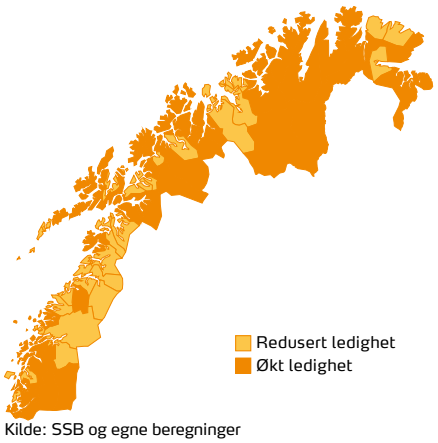

Kilde: SSB og egne beregninger

Figur 6: Utviklingen i arbeidsledigheten. I prosent av arbeidsstyrken. Sesongjustert.

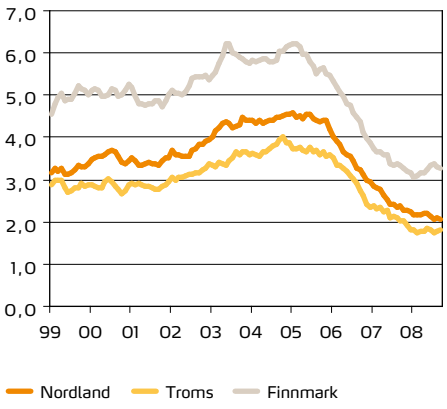

Kilde: NAV og egne beregninger

Flere utenlandske arbeidere drar hjem eller videre til andre prosjekter som følge av reduserte oppdragsmengder i bygg- og anleggsbransjen.
Foto: Scanpix/AFP

som også er blitt uten jobb i Nord-Norge. En stor del av disse har ikke registrert seg som arbeidsledige, men har dratt hjem eller til andre prosjekter.

Færre stillinger i industrien

Mens det er blitt flere arbeidsledige industriarbeidere i Troms og Finnmark, har den høye aktiviteten i industrien i Nordland bidratt til lavere ledighet i dette fylket. Industrien er også en konjunkturømfintlig bransje, og konjunkturomslaget og den globale finansuroen ser allerede ut til å ha påvirket stillingsmarkedet. Industribedriftene i landsdelen meldte inn 32% færre stillinger i tredje kvartal enn året før. Imidlertid er det store geografiske forskjeller. Mens industrifylket Nordland bare opplever 5% nedgang i ledige industristillinger, er etterspørselen etter industriarbeidere blitt markant svakere i Troms og Finnmark med en nedgang på henholdsvis 41% og 64% det siste året.

Figur 7: Tilgangen av ledige stillinger. 2002-2008. Sesongjustert.

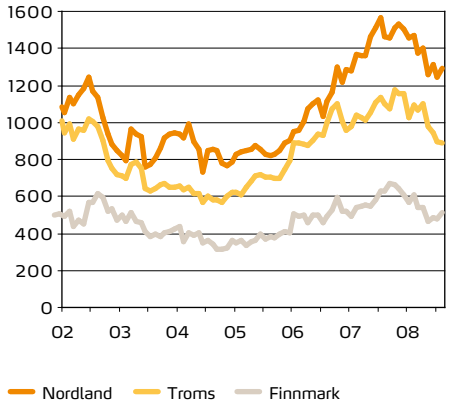

Kilde: NAV og egne beregninger

Arbeidsledige ingeniører i Finnmark

Arbeidsledigheten blant ingeniører er fortsatt på vei ned i Troms og Nordland, mens Finnmark ser en betydelig økning i ledigheten. Bygge- og IKT-bransjene, med mange ingeniører, reagerer raskt på konjunktursvingninger. I disse næringene ser man tidlig tegnene til en konjunkturnedgang. Landsdelens reduserte etterspørsel etter arbeidskraft med ingeniørbakgrunn bekrefter at konjunkturene snur i nord. Antall ledige ingeniørstillinger i Nord-Norge er i dag 34% lavere enn for ett år siden. Denne etterspørselssvikten er mye kraftigere enn i landet sett under ett, hvor antall ledige stillinger bare gikk ned med 4% fra tredje kvartal i fjor.

Stor etterspørsel i offentlig sektor

Etterspørselen etter arbeidskraft innen offentlig sektor er fortsatt stor, med mange utlyste stillinger det siste året. Særlig lærere og personer med bakgrunn fra akademiske yrker er etterspurt. De sviktende konjunkturene vises derimot allerede klart i de merkantile tjenestenæringene, der det er en kraftig reduksjon i antallet utlyste stillinger.

Flere mister jobben i 2009

Den reduserte etterspørselen etter arbeidskraft den siste tiden, varsler om stigende ledighet de nærmeste månedene, men økningen forventes å bli moderat. Arbeidsmarkedet reagerer vanligvis på svakere økonomisk vekst med en viss treghet. Den negative effekten av den globale finansuroen vil etter hvert også påvirke det nordnorske arbeidsmarkedet gjennom redusert etterspørsel etter arbeidskraft. For 2009 venter vi lavere sysselsettingsvekst og høyere ledighet i takt med en svakere økonomisk utvikling i landsdelen.

Konjunkturoppgangen førte til at mange, som tidligere var utenfor arbeidsstyrken eller hadde en løs tilknytning til arbeidsmarkedet, fikk jobb. Hvordan vil da nedgangen påvirke yrkesdeltakelsen for ulike grupper av arbeidstakere? Ungdommens tilknytning til arbeidslivet er mer konjunkturfølsom enn de eldres. Med kort ansiennitet og liten arbeidserfaring blir de ofte de første som må gå. Personer med svak tilknytning til arbeidslivet er de siste som kommer inn i arbeidsmarkedet ved høykonjunktur, og de støtes også lettere ut ved lavkonjunktur. Innvandrere og langtidsledige er også utsatte grupper som blir sterkere berørt ved en konjunkturnedgang.

MARIN SEKTOR

Redusert lønnsomhet

Marin sektor står overfor store utfordringer. Oppdretterne sliter med høye fôrpriser og sykdomsproblematikk. I fiskeflåten skaper høye drivstoffpriser og høy gjeldsgrad problemer for lønnsomheten. Fiskeindustrien på sin side møter utfordringer gjennom redusert etterspørsel og påfølgende prisfall i eksportmarkedene.

Fiskeoppdrett

Etter noen vanskelige år har resultatene for lakseoppdrett vært gode siden 2004. Lønnsomheten toppet seg i 2006, men falt noe i 2007, hovedsaklig grunnet lavere priser. Resultatene fra første halvår 2008 tyder på at lønnsomheten faller ytterligere. Dette til tross for relativt stabile priser. Det svekkede resultatet skyldes først og fremst sykdomsproblematikk, lavere vekst-hastighet og økte fôrkostnader.

Pankreas sykdom (PD) medfører betydelige tap, i hovedsak på Vestlandet. I år er sykdommen også kommet til anlegg på Helgeland og i Finnmark, mens Sør-Troms er blitt spesielt hardt rammet av sykdommen infeksiøs lakseanemi (ILA). Bekjempelsestiltakene her kan inkludere brakklegging av store områder. I tillegg til økonomiske tap som følge av destruksjon og nedklassifisering, vil det kreve store ressurser å etablere nye lokaliteter.

Til tross for hele 10% volumøkning i salget til EU, har prisene holdt seg sterke. Dette tyder på kraftig etterspørselsvekst de siste årene. Med kredittkrise og nedgangstider vil kjøpekraften i viktige markeder falle, og dette vil gi prispress for både foredlingsanlegg og primærprodusenter. I følge Eksportutvalget for fisk, er laksen et relativt billig produkt. Derfor vil den ikke rammes så hardt. Det er likevel grunn til å forvente prispress, fordi markedet kan velge i mange billige substitutter.

Det finnes indikasjoner på at flere oppdrettsanlegg har nådd myndighetenes grense for tillatt biomasse per konsesjon. Eksempelvis ble det gitt flere gebyrer for overskridelser høsten 2007. Myndighetenes signaler tyder på at grensene ikke skal flyttes oppover, men at veksten heller skal komme gjennom nye konsesjoner. Mye tyder på at majoriteten av disse vil komme i Nord-Norge. Dette skaper sterke reaksjoner blant oppdrettere på Vestlandet.

Det har lenge vært debattert hvordan oppdrett i sterkere grad skal komme vertskommunene til gode. I Statsbudsjettet for 2009 foreslår regjeringen at kommunene får anledning til å skrive ut eiendomsskatt for oppdrettsanlegg i sjø. Dette kan bety om lag 200.000 kroner i økte utgifter per år for et gjennomsnittlig selskap.

Norsk fiskeoppdrett domineres av laks og ørret. I den siste tiden har torsk fått mye oppmerksomhet og ser ut til å innfri vekstprognosene. Lønnsomheten er så langt svak, og næringen er avhengig av produktivitetsvekst, sykdomskontroll og utsatt kjønnsmodning hos torsken for å lykkes. Næringen har lav soliditet, og videre vekst krever betydelig med kapital. Dermed kan veksten bli sterkt hemmet av kredittørken.

Kvoter og priser

Torsk og sild er spesielt viktige bestander for den nordnorske fiskeflåten. Torskekvotene har vært relativt stabile siden 1999, men for 2009 går kvoten opp med 20%. Man forlater da forvaltningsregelen om at kvoteendringer skal holdes innenfor et slingringsmonn på 10%. Redusert tyvfiske, sannsynligvis grunnet forbedret landingskontroll, er en av årsakene til at dette er mulig.

Sildekvotene er på rekordhøyt nivå, og bestanden er i svært godt hold. Dette gjelder også for hyse og sei. I tillegg vil det i 2009, for første gang siden 2003, tillates loddefiske i Barentshavet.

Prisen på torsk har økt kraftig de siste årene. De siste månedene har den imidlertid falt noe tilbake, sannsynligvis som en følge av nedgangstidene. Eksportørene venter ytterligere prisfall, noe som vil slå hardt ut for fartøyenes driftsøkonomi. Prisen for konsumsild har også falt betydelig de seneste årene. Sildesalget avhenger sterkt av etterspørselen fra Øst-Europa, som kan bli betydelig redusert med økonomisk nedgang og trange kredittmarkeder.

Tabell 4: Sysselsetting og sysselsettingsendring.

	Endring 2004-07	Endring 2006-07	Syssel-satte 2007
Nordland	-4%	-5%	5.683
Troms	-10%	-1%	2.802
Finnmark	-2%	-1%	2.234
Nord-Norge	-5%	-3%	10.719
Norge	-8%	-2%	25.339

Kilde: Panda

Figur 8: Drivstoffkostnad som andel av driftsinntekt i prosent.

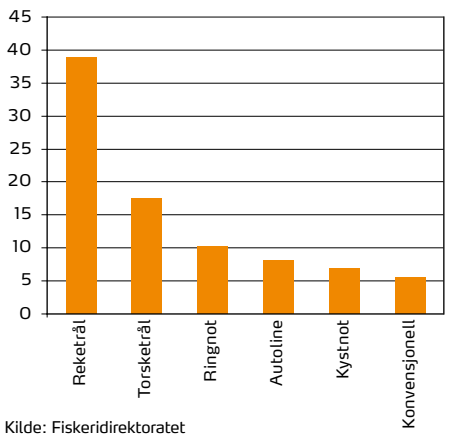

Kilde: Fiskeridirektoratet

Figur 9: Drivstoffpris og CO_2-avgift i øre per liter.

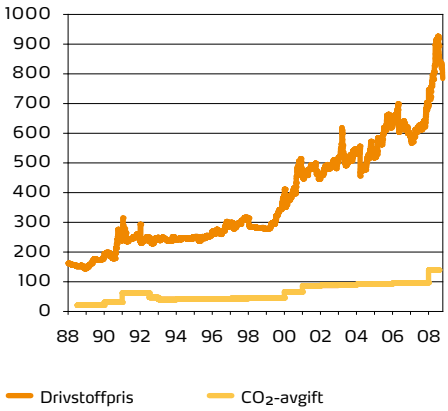

Kilde: Statoil og Norsk Petroleumsinstitutt

Under Reiselivsdagene i Bodø ble Halvors Tradisjonsfisk, ved Synne Guldbrandsen, tildelt Verdiskapingsprisen 2008. Denne prisen tildeles Nord-Norges mest nyskapende matprodukt. Foto: T.v. Eirik Linaker Berglund/Nordlys, t.h. Tank

Kostnadsøkning

Drivstoff er en viktig innsatsfaktor som påvirker lønnsomheten i fisket betydelig. Prisen har steget kraftig helt fra 1999, og i 2008 gikk kurven rett til himmels. Fra januar 1999 til juni 2008 økte prisen med 225%. Forbruket er generelt sett høyest blant trålerne og minst blant små konvensjonelle fartøy og i kystnotflåten. Trålfiske etter relativt lavt prisede arter, som reke og sei, rammes derfor svært hardt og står i fare for å bli lagt ned.

Fiskeflåten er i dag unntatt fra CO_2-avgift, men ifølge utenriksminister Støre kan ikke Norge fortsette å subsidiere bruk av fossilt drivstoff. Fjerning av fritaket vil resultere i en kostnadsøkning på om lag 20%.

Kvotekjøp og nykontraheringer har gitt en kraftig økning i rentebærende gjeld. Bunnlinjen i mange regnskap vil derfor påvirkes sterkt av renteøkningene. Fartøyenes gjeldsbelastning varierer imidlertid sterkt, og de som sist hengte seg på kvotekjøpskarusellen har sannsynligvis den høyeste gjeldsgraden. Renteøkningen fra 2006 til 2008 ville for en tråler med om lag 100 mill kroner i langsiktig gjeld ha barbert resultatet med om lag 4 mill kroner.

En betydelig del av den nordnorske fiskeflåten har sildefiske som en av sine viktigste inntektskilder. De siste årene har silda endret vandringsmønster. Den overvintrer ikke lengre i Vestfjord-bassenget, og det betyr at den må fanges lengre ut til havs. Mange små fartøy har ikke anledning til dette og mister dermed sine fiskemuligheter. Makrellbestanden trakk nordover sommeren 2008 og var fangstbar i Vestfjorden. Dette er svært uvanlig, men skulle trenden fortsette kan dette gi økt kapasitetsutnyttelse hos den pelagiske foredlingsindustrien. Det vil i så fall være et kjærkomment tilskudd i perioder med lite alternativ drift.

Fiskeindustri

Nordnorsk fiskeindustri domineres av saltfisk, tørrfisk, sild ogt filet av hvitfisk. De siste årene har de tradisjonelle produktene gitt de beste økonomiske resultatene. Dette kan skyldes at de omsettes på selvstendige markeder som i liten grad er utsatt for konkurranse fra billigere produkter som fjærkre, svin og fiskeprodukter. Lønnsomheten ble imidlertid forverret i 2007, da saltfisk og filet fikk betydelige underskudd og marginene for tørrfisk ble halvert. I pelagisk industri forbedret lønnsomheten seg noe.

Den økonomiske nedgangen vil sannsynligvis også ramme fiskeindustrien. Dette vil vise seg gjennom reduserte priser og tregere salg og hovedsakelig for høyt prisede arter som torsk. Det er indikasjoner på at salget av fersk torsk avtar i England, mens klippfisk og saltfisk sliter kraftig i viktige markeder som Spania og Portugal. Felles for disse tre landene er en markant nedgang i boligmarkedet og en presset privatøkonomi. Men alt ser ikke mørkt ut. Billigere fisk, som sei, møter økt etterspørsel. I tillegg styrker den svekkede kronekursen norsk fiskeeksports konkurranseevne.

Finanskrisen kan få stor betydning for fiskeindustrien. Mange bedrifter baserer seg i stor grad på kortsiktig finansiering gjennom banklån. Med en vesentlig mer restriktiv tilgang på kreditt fra bankene kan dette føre til at bedriftenes evne til å finansiere råstoffkjøp reduseres, og at produksjonen dermed strupes. Denne situasjonen opplevde tørrfiskprodusentene i 2004. Med relativt solide norske banker er faren denne gangen kanskje større for at store innkjøpskunder får kredittvansker, slik at salget svikter.

Oppdrettsproduksjonen av ferskvannsfisk, som tilapia og pangasius, har eksplodert de siste årene. Produksjonen av pangasius har vokst fra 0,2 til 1,7 mill tonn på 7 år. Det største markedet er EU. Hvordan denne økningen påvirker norske produkter i nedgangstider gjenstår å se, men det gir større sannsynlighet for prispress på arter som torsk. Foredlingsindustriens økonomiske resultat er avhengig av i hvor stor grad de kan presse prisen på råstoffet ned. Historisk har imidlertid foredlingsleddet vært den svakeste part i prisfastsettelsen, og utsiktene for et prisfall på råstoff reduseres av en vedvarende stor kapasitet.

Pelagisk sektor

Det skjer betydelige endringer innen foredling av sild og makrell. Sildebestanden er svært stor, samtidig som vandringsmønster og høsting både for sild og makrell ser ut til å få et mer nordlig tyngdepunkt. Denne forskyvingen forsterkes ytterligere av økningen i drivstoffprisen. For nordnorsk foredlingsindustri kan dette gi en bedre kapasitetsutnyttelse.

Industrien som helhet, som er størst på Vestlandet, er også i ferd med å flytte produksjonskapasitet nordover for å tilpasse seg endringene. Vi vet foreløpig ikke hvor næringen plasserer det økte kvantumet og hvilken effekt større volum vil få på salgsprisene. Den siste tids prisøkning på fiskemel og -olje har imidlertid skrumpet inn prisfordelen produksjon til konsum hadde i forhold til oppmaling.

Eierstrukturen i bransjen har vært relativt fragmentert. Aktører med totalt 10 anlegg slo seg sammen i 2007 for å oppnå stordriftsfordeler og en sterkere forhandlingsposisjon. Disse kontrollerer nå om lag 1/3 av omsetningen fra pelagisk konsumindustri, men det gjenstår å se om foredlingsleddet vil klare å sikre seg en større andel av profitten i verdikjeden.

INDUSTRI

Industrien står han av?

Nordnorsk industri har hatt svært gode tider gjennom høykonjunkturen. Høy internasjonal etterspørsel har vært hovedårsaken til den gode utviklingen. Med omslaget i den internasjonale økonomien forventes det nå svakere tider for nordnorsk industri, men så langt er det ingen klare tegn på nedgang.

Industrisektoren eksporterer store deler av produksjonen og påvirkes derfor av konjunktursvingninger, valutakursendringer og avvik i rammebetingelser. Internasjonale konjunktursvingninger virker forholdsvis likt verden over, mens endringer i valutakurs og rammebetingelser påvirker konkurranseforholdene.

Norsk og nordnorsk industri vil, i likhet med utenlandsk industri, oppleve nedgang på grunn av lavere internasjonal etterspørsel etter omslaget i den internasjonale økonomien. Så langt er ikke konsekvensene store for nordnorsk industri. Norske industribedrifter som leverer til de mest konjunkturutsatte delene av økonomien, som bildeleindustrien, har allerede merket nedgangen.

Industrisysselsettingen i Nord-Norge har vokst betydelig, og sterkere enn i landet totalt, gjennom høykonjunkturen. Veksten har vært sterkest i Finnmark, men det er Nordland som er det store industrifylket. Det ble bare registrert en svak økning i ledigheten i september i år sammenliknet med september 2007, men en kraftig nedgang i antall utlyste stillinger i nordnorsk industri bærer bud om at veksten stopper opp.

Finnmark, med Sydvaranger Gruver, er et klart unntak. Der vil det være stort behov for arbeidskraft fram mot åpning sommeren 2009. Industrien generelt i Norge hadde svak investeringsvekst i høykonjunkturen. Solcelleindustrien sto for mesteparten, og her utgjorde RECs investeringer i Narvik og Glomfjord en stor andel.

Sterke eksporttall

Den totale industriproduksjonen økte med nesten 3% fra august 2007 til august 2008. Bare produksjon knyttet til byggebransjen opplevde nedgang. I samme periode falt industriproduksjonen i eurosonen. Eksportstatistikken viser en verdiøkning i eksporten fra Nord-Norge på 11% i perioden januar til august 2008 sammenliknet med samme periode i fjor. Dette er 3% over resultatet for landet som helhet.

Eksportutviklingen var positiv både for Troms og Nordland, mens den var negativ for Finnmark. Helt ferske tall viser at finanskrisen foreløpig ikke har hatt stor effekt på industriens eksport. En svakere norsk krone har tvert imot gitt økte eksportinntekter. Eksporten fra bedriftene i fastlands-Norge økte med 30% i september sammenlignet med samme periode i fjor. Så langt i år har industriens eksport vokst med over 10%.

Det var særlig kjemiske varer, utstyr, raffinerte petroleumsprodukter og instrumenter som bidro til de sterke eksporttallene for september. I tillegg har fallet i metalleksporten stoppet opp. Den totale eksporten i september i år hadde kraftigst vekst i Nord-Norge, hvor den økte med mer enn 50% sammenliknet med september i fjor.

Mange utfordringer

Den eksportrettede industrien i Norge og landsdelen står overfor utfordringer knyttet til konkurranseevne og investeringer. Et høyt rentenivå bremser investeringstakten og påvirker konkurranseevnen sammen med valutakursene, lønns- og kostnadsnivået og rammebetingelsene.

En stor utfordring for industrien er det høye norske kostnadsnivået. Det er derfor en betydelig utfordring for industrien å sikre at lønnsveksten ikke undergraver konkurransekraften. Industrien kan kun kompensere for et høyt kostnadsnivå med stadige nyinvesteringer i moderne produksjonsutstyr, som kan øke både energiutnyttelsen og produktiviteten i bedriftene.

Eksportindustrien omsetter hovedsakelig i dollar eller euro og påvirkes derfor i stor grad av valutakurssvingninger. Den norske kronen har generelt sett styrket seg mot dollar i hele perioden fra 2000 til 2008, da dollarkursen falt fra i overkant av 9 kroner til ca 5 kroner. Samtidig har det norske rentenivået økt fra 1,75% til 5,75% i perioden fra 2005 til 2008.

Industrien har fryktet samme dramatiske situasjon som i 2002/2003, hvor norsk industri fikk svekket sin konkurranseevne betydelig. Den siste tids utvikling har imidlertid gitt en svakere norsk krone til tross for et høyt rentenivå i Norge. Nå forventes det et betydelig lavere rentenivå i Norge de kommende årene. Samtidig venter man en noe sterkere krone, uten at det synes å være overhengende fare for svekket konkurranseevne av den grunn.

Industribedriftene står nå bedre rustet til å klare valutasvingningene enn tidligere, fordi de har sikret seg mot slike svingninger. Den gjennomsnittlige norske industribedrift har valutabinding på ca 14

Tabell 5: Sysselsetting og sysselsettingsendring.

	Endring 2004-07	Endring 2006-07	Sysselsatte 2007
Nordland	11%	10%	8.034
Troms	1%	8%	2.794
Finnmark	21%	10%	1.408
Nord-Norge	10%	10%	12.236
Norge	7%	3%	234.590

Kilde: Panda

Figur 10: Valutakurs mot Euro og US Dollar og Norges Banks Foliorente.

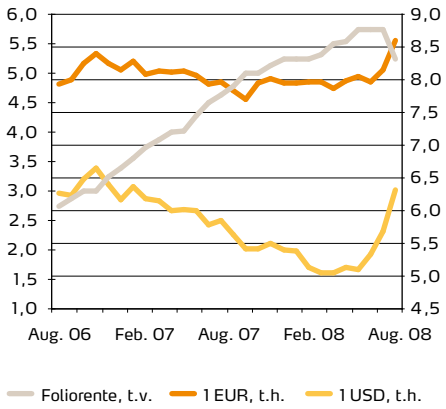

Kilde: Norges Bank

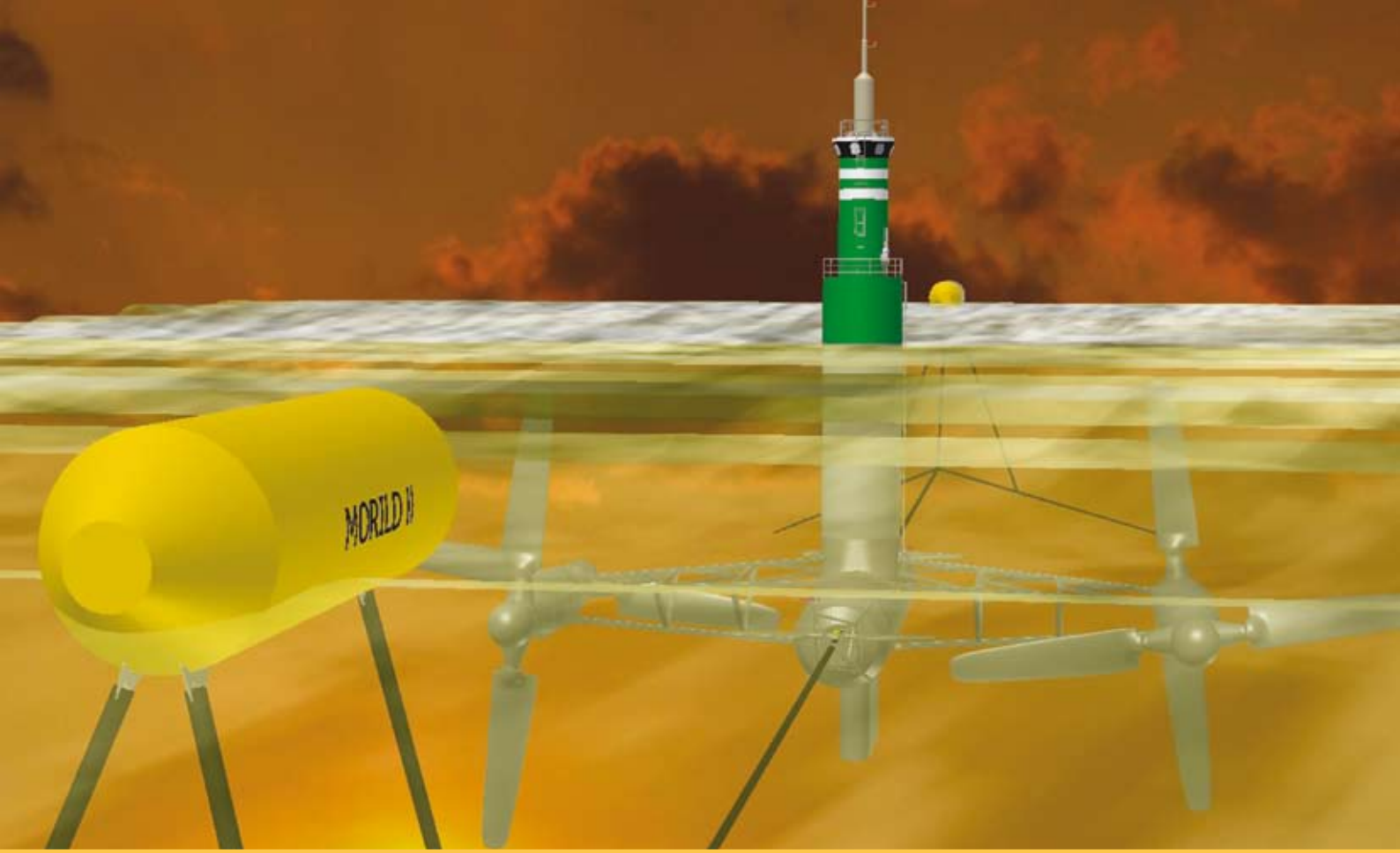

Tidevannskraftverket Morild II er under bygging i Harstad og skal i 2009 testes ut i Gimsøystraumen i Lofoten. Slike installasjoner er flyttbare og lite vil vises over vannflaten.
Illustrasjon: Hydra Tidal Energy Technology AS

måneder. Dette gjelder i all hovedsak de større bedriftene. De små driver i svært liten grad med valutasikring.

Langsiktige vurderinger

Finansuroen har så langt hatt liten innvirkning på investeringslysten i industrien, men særlig utviklingen i Asia er viktig å følge for norsk industri. Dersom finanskrisen og nedgangskonjunkturen virkelig smitter over på Asia, og aktivitetsnivået der faller, vil det ramme norsk industri.

Høye råvarepriser i metallindustrien, nyetableringer i solcelleindustrien og gode vilkår for leverandørindustrien har ført til en positiv utvikling. Til tross for internasjonal finansuro er det lite trolig at industrien reverserer sine planer. Situasjonen blir nok vurdert i et mer langsiktig perspektiv. Prisene på jernmalm har falt kraftig den siste tiden, men Sydvaranger Gruver ser ikke det som noe stort problem, fordi de har lagt fallende priser inn i sine prognoser. Leverandørindustrien og verftsindustrien er knyttet opp mot marin sektor og olje- og gassaktiviteter, og her er det foreløpig ingen klare tegn til nedgang.

Dobbel klimabelastning

Norsk og nordnorsk kraftkrevende industri rammes dobbelt av Norges deltakelse i det europeiske kvotemarkedet for CO_2. Industrien får både direkte kostnader ved kjøp av kvoter og indirekte kostnader ved at kraftprisen øker.

Når kraftprisen i Norge stiger, er det fordi kullkraftverkene i Europa må kjøpe kvoter for sine utslipp. Det bidrar til høyere priser i det europeiske kraftmarkedet. I tillegg sørger regelverket for kvotehandel for at nye aktiviteter ikke tildeles kvoter. Dermed svekkes lønnsomheten ved nyinvesteringer.

Innkjøpskonsortium

I både Frankrike og Finland har de fått til ordninger, såkalte innkjøpskonsortium, som skjermer industrien for dobbel klimabelastning, ved at industrien unngår CO_2-påslaget i kraftprisen. I Frankrike er kraftprisen koblet opp mot atomkraft, som er CO_2-fri, og i Finland har industrien direkte eierskap i både vann- og atomkraftproduksjon.

Det norske industrikraftregimet har vært kritisert av ESA for å være konkurransevridende, ved at norske industribedrifter gis bedre vilkår enn europeiske. Både de franske og finske ordningene sikrer stabil og langsiktig krafttilgang, og ingen av dem kommer i konflikt med EØS-reglene. Den norske kraftkrevende industrien ønsker en tilsvarende ordning for den norske industrien. Regjeringen har jobbet med dette i forholdsvis lang tid, men har foreløpig ikke fått noen ordning på plass. I følge regjeringen må langsiktige kommersielle kontrakter være det bærende elementet i industriens kraftdekning. Norsk industri har foreslått et norsk innkjøpskonsortium, med en innkjøpsordning som kombineres med miljøtiltak og energigjenvinning.

Hydra Tidal

Tidevannskraft kan bli den neste fornybare energikilden som kommersialiseres i Norge. Hydra Tidal er et selskap etablert i Harstad som er i ferd med å utvikle et flytende tidevannsanlegg. Et slikt anlegg baserer energiproduksjonen på lavhastighetsvannstrøm som tidevannsstrøm og havstrøm. Designet har sitt utspring fra norsk skipsbyggings-, vindkraft-, og offshoreindustri. Den første testen av hele kraftverket, prototypen «Morild II», skal gjennomføres i 2009. Teknologien forventes å være klar for produksjon og salg i 2010/2011.

For å ta i bruk tidevannsanleggene, må det etableres havkraftverksparker. Havkraftverk vil ikke være permanente, men flyttbare installasjoner. Det er estimert et potensial for investeringer i tidevannskraftanlegg i Nord-Norge på mellom 5 og 10 mrd kroner. Det antas at markedspotensialet er stort internasjonalt. Utviklingen av teknologien har vært ledet av gründeren selv, som har kjøpt inn tjenester undervegs. Både norske og utenlandske bedrifter har levert moduler til konstruksjonen.

Hydra Tidal har i 2008 ansatt 7 medarbeidere som skal ha ansvar for oppfølging, kontroll og uttesting av fullskalaprosjektet. Når kraftverket er klart for kommersialisering, vil det bli solgt lisensrettigheter til store industrielle aktører. Som en del av utviklingen av teknologi for tidevannskraft, skal det bygges opp et industrielt miljø i landsdelen.

PETROLEUM

Barentshavet krever langsiktighet

Stadig flere oljeselskap finner Barentshavet interessant. Området betraktes som attraktivt, men langsiktighet er påkrevd da man forventer at det tar 20-40 år før store drivverdige funn er i produksjon. Investeringstakten påvirkes av utviklingen i oljeprisen. Fallende oljepriser kan føre til at prosjekter blir utsatt eller skrinlagt.

Anslaget for investeringer til olje- og gassvirksomheten er rekordhøyt for 2009. Investeringene, inkludert rørtransport, er beregnet til 132,8 mrd kroner. Her er Goliat-feltet ikke inkludert, fordi det fortsatt er definert som et prosjekt under planlegging. De totale leteinvesteringene på norsk sokkel er beregnet til 31,4 mrd kroner i 2009. Av dette vil ca 2,3 mrd bli investert i Barentshavet. Høye oljepriser og høy funnrate på norsk sokkel de senere år, har bidratt til økt letevirksomhet. Prosjektene som har betydning for Nord-Norge nå og i nær framtid er Goliat, Snøhvit, Norne og Skarv. Sistnevnte, som ligger i Norskehavet, står for en av de største utbyggingsinvesteringene i 2008.

Goliat

Eni Norge AS har operatøransvar for Goliat som foreløpig har status som et olje- og gassfelt under planlegging. Dette feltet vil bli den første oljefunnutbyggingen i Barentshavet, og et utbyggingsalternativ som baserer seg på en offshoreløsning vil bli anbefalt. Planen for utbygging og drift forventes levert i begynnelsen av 2009, og det antas at den blir behandlet i Stortinget våren 2009. Eni Norge har inngått en intensjonsavtale med Hammerfest Energi om å utarbeide en løsning for delvis elektrifisering av Goliatfeltet. Eni Norge vurderer en kombinasjon av elektrisitet levert fra et landanlegg og en gassturbin på Goliat-installasjonen.

Skarv

BP Norge er operatør for Skarv som er under utbygging. Feltet ligger i Norskehavet, og base- og støttefunksjoner blir lagt til Sandnessjøen. Det er planlagt oppstart for boring av produksjonsbrønner sommeren 2009 og produksjonsstart i 2011.

Snøhvit

Snøhvitfeltet startet produksjon i 2007 og er det eneste feltet i produksjon i Barentshavet. Dette er Europas første LNG-anlegg, og StatoilHydro i Harstad har ansvaret for utviklingen av feltet. Med prøveboringer i områder nær Snøhvit letes det etter tilleggsressurser av gass. Så langt er det gjort en del små funn, men det trengs ytterligere funn, og et visst volum, for å forsvare bygging av et nytt anlegg på Melkøya (Tog II). Finner man ikke mer gass som kan utløse Tog II må man vente til det blir ledig kapasitet på det eksisterende LNG-anlegget. Da kan det ta opp mot 40 år før man får utnyttet det man har funnet per i dag.

LNG-anlegget har etter oppstarten hatt redusert drift på grunn av tekniske problemer. StatoilHydro har beregnet at investeringskostnadene knyttet til utviklingen av Snøhvit og drift av anlegget vil bli mellom 13 og 19 mrd kroner høyere enn planlagt. Det er etablert et Snøhvit improvement project med ansvar for å vurdere nødvendige tiltak som skal sørge for at anlegget produserer som planlagt, og at driften er sikker og stabil. Prosjektet forventes å ha en kostnad på 2,5 til 5,5 mrd kroner.

Anlegget har høsten 2008 en revisjonsstans, hvor en rekke tekniske justeringer, utskiftninger av sjøvannskjølere og tiltak for å begrense utslipp av NOx og CO_2 ble gjennomført. Det forventes en høy og regulær produksjon når dette arbeidet er ferdig.

Leverandørnettverk – veien å gå

Nord-Norge domineres av små og mellomstore bedrifter. Dermed er det mange som ikke har nødvendig kapasitet til å kunne operere som leverandører til aktører med direkte leveranser til oljeselskapene. For å styrke nordnorske bedrifters mulighet til å posisjonere seg som konkurransedyktige leverandører, må det etableres konstellasjoner.

Leverandørutviklingsprogrammet LUNN er et samarbeid mellom StatoilHydro, Innovasjon Norge, industriinkubatorene i Hammerfest og Harstad, leverandørnettverkene i Nord-Norge og Norges forskningsråd. Programmet har som mål å øke leverandørinntektene til små og mellomstore bedrifter. Gjennom en seminarrekke vil bedriftene bli gjort kjent med hva som kreves av leverandører til petroleumssektoren, og hvilke tiltak som må iverksettes for å bli ansett som kvalifisert. En viktig del av programmet er å koble sammen bedrifter i konstellasjoner.

Grenland Group og Bergen Group, to industrikonsern som har lang erfaring med å betjene olje- og gassektoren, har etablert seg med avdelingskontorer i Harstad. Deres tilstedeværelse er positiv for utviklingen av underleverandørindustrien i landsdelen. For å kunne gi et komplett tilbud må de samarbeide med lokale aktører. Deres lokalisering i Nord-Norge fungerer dermed som en inngangsport for en rekke nordnorske bedrifter til å komme i posisjon som underleverandører til hovedleverandører som Aibel og Aker Reinertsen.

Harstad hadde en stor delegasjon på oljemessa i Stavanger. F.v. ordfører Helge Eriksen, daglig leder i Kunnskapsparken Nord, Jørgen Bratting, prosjektleder i Kunnskapsparken Nord, Lise Linaker, kaiformann Bjørnar Rasmussen og havnesjef Steffen Greftegreff Kristiansen.
Foto: Odd Leif Andreassen/Harstad Tidende

Norne

Norne ligger i Norskehavet og driftes av StatoilHydro i Harstad. Feltet kom i produksjon i 1997 og har en forventet minimumslevetid til 2021. Levetiden er avhengig av hvilke nye funn som eventuelt gjøres i nærheten. Ny teknologi tas i bruk for å finne nye drivverdige felt som kan kobles på den etablerte infrastrukturen.Videreutvikling av felt som Norne er viktig. Investeringer nær eksisterende infrastrukturer gir raskest produksjon og inntekter. Høy oljepris utløser flere slike prosjekter, og tildeling av forhåndsdefinerte områder (TFO) har tilrettelagt for utforskning av områder nær etablert infrastruktur.

TFO-ordningen

Det skilles mellom modne og umodne områder på den norske kontinentalsokkelen. Umodne områder kjennetegnes ved at det er begrenset kunnskap om geologien, store tekniske utfordringer og manglende infrastruktur. Aktører som skal lete i umodne områder må, i tillegg til å ha bred erfaring og kompetanse, være finansielt robuste. Store deler av Barentshavet og Norskehavet defineres som umodne områder.

Modne områder kjennetegnes ved kjent geologi, mindre tekniske utfordringer og en utbygd eller planlagt infrastruktur. Deler av Nordsjøen, Haltenbanken i Norskehavet og området rundt Snøhvit i Barentshavet blir vurdert som modne områder.

Levetiden til eksisterende infrastruktur er begrenset. Derfor er det viktig å påvise og utvinne ressursene i de modne områdene, før infrastrukturen blir stengt. En rekke funn vil være lønnsomme når de utvinnes nært utbygd infrastruktur. Regjeringen innførte i 2003 en ordning med tildeling av utvinningstillatelser i forhåndsdefinerte områder i modne deler av kontinentalsokkelen. Dette for å tilrettelegge for en raskere og mer effektiv utvinning av petroleumsressursene. Det gjennomføres nå en årlig konsesjonsrunde i modne områder.

Interessen for tildelinger i forhåndsdefinerte områder er stor. Antall selskaper som søker har økt fra 16 i 2003 til 46 i 2007. Ordningen har gjort det attraktivt for nye og mindre selskaper å etablere seg på norsk sokkel. To av selskapene er Discover Petroleum AS og North Energy AS. Begge er lokalisert i landsdelen – henholdsvis i Tromsø og Alta – har nordnorsk eierskap og søker lisenser under TFO-ordningen. Discover Petroleum har 3 letelisenser i Barentshavet og 4 i Norskehavet, og er operatør for en av lisensene. North Energy søker for første gang i 2008 og vil få sine første tildelinger i 2009.

Barentshavet – et lovende område

Sett i et litt lengre perspektiv er utfordringen å øke produksjonsvolumet på sokkelen utenfor Nord-Norge. For å lykkes er kontinuitet i tildelinger av letelisenser i både modne og umodne områder viktig. Det har vært relativt høy aktivitet i uttesting av områder med antatt potensial for kommersiell utvinning i Barentshavet. Tildelinger av letelisenser i den tjuende lisensrunden og den årlige tildelingen av lisenser under TFO-ordningen, vil bidra til en mulig økning i petroleumsproduksjonen i Barentshavet.

Krever langsiktighet

Barentshavet betraktes nå med større interesse fra oljeselskapene. Funnraten har vært høy i 2008 og infrastrukturen er under utvikling. Men operasjoner i dette havområdet innebærer en del teknologiske utfordringer. Statens Forurensningstilsyn stiller strenge krav til boring i Barentshavet både med hensyn til sikkerhet, utslipp og beredskap.

Barentshavet defineres som et umodent område – unntatt området nær Snøhvit. Det er så langt påvist 230 mill Sm^3 o.e. som er utvinnbare på Snøhvit og Goliat. Potensialet for ikke påviste ressurser, antas å være 1.030 mill Sm^3 o.e. StatoilHydro i Harstad, med om lag 280 ansatte, har ansvaret for letevirksomheten på selskapets lisenser fra Helgelandskysten og nordover. Avdelingen som har ansvar for feltutvikling har 17 ansatte. Denne avdelingen gjør blant annet vurderinger av hvorvidt nye funn har tilstrekkelig potensial til å bli utviklet videre for utbygging.

StatoilHydro har besluttet å gjøre ytterligere kartlegginger på feltene Obesum og Nucula. Der er det gjort positive funn, og man ønsker derfor å undersøke hvorvidt disse feltene kan være kommersielt drivverdige. I 2009/2010 vil man vurdere en eventuell videre prosess med å utvikle disse to feltene. Hvis det gjøres kommersielt drivverdige funn på Obesum, vil det bli vurdert å legge rør fra feltet til et anlegg på Melkøya. En slik løsning vil kunne forsvare et nytt anlegg – en utbygging av Tog II.

BYGG OG ANLEGG

Intet vokser inn i himmelen

Aktiviteten i bygg og anlegg har vært enorm i Nord-Norge gjennom høykonjunkturen, og boligprisene har økt mest her nord. Nå har boligbyggingen nærmest stoppet helt opp, og både ledighetsveksten og boligprisfallet er kraftigere enn i resten av landet.

Bygg og anlegg var den sektoren som opplevde kraftigst sysselsettingsvekst i Nord-Norge i høykonjunkturen, med en økning på formidable 19% i perioden 2004 til 2007. Veksten tilsvarer 2.787 personer og var størst i Nordland, med 23%. Også antall nyetableringer økte betydelig gjennom høykonjunkturen, men fra 2. kvartal 2007 begynte dette tallet å falle.

Omsetningen i sektoren økte med 13% i 3. termin 2008 i forhold til 3. termin 2007 for landet som helhet. I Nordland ble økningen 8%, mens den falt med 5% både i Troms og Finnmark. Totalt igangsatt bruksareal i Nord-Norge var 31% lavere i første halvår 2008 enn i samme periode i fjor, mot en nedgang på 6% for hele landet. For boliger er nedgangen for igangsatt bruksareal 34% i Nord-Norge og 16% for hele landet. Redusert aktivitet i Troms, og spesielt i Tromsø, står for nesten hele nedgangen. Finnmark derimot har hatt vekst i samme periode.

Kraftig fall i boligmarkedet

Boligprisene i Tromsø nådde toppunktet i april 2007, med 28.000 kroner per kvadratmeter for en gjennomsnittsbolig. I perioden januar 2003 til toppen ble nådd, steg boligprisene i Nord-Norge med 80% – mot 61% på landsbasis. Etter toppen og fram til september 2008, har prisene falt med 11% i Tromsø, 10% i Nord-Norge og 5% på landsbasis. Fallet har vært størst på leiligheter og minst på eneboliger.

Det er nå svært mange boliger til salgs, og formidlingstiden er lang. I oktober 2008 var det 2.106 boliger til salgs i Nord-Norge. Det er en økning på 37% på ett år. I Tromsø er omsetningstiden nå klart høyest i landet med 76 dager, mot 34 i landsgjennomsnitt. Omsetningstiden og svakt boligsalg gir også utslag for de som har dette som yrke. Fra september 2007 til september 2008 økte ledigheten blant meglere med hele 30%.

Det er stor usikkerhet knyttet til utviklingen i boligmarkedet, og de viktigste faktorene vil være renteutviklingen og forholdene på arbeidsmarkedet. Mange husholdninger er med dagens rentenivå allerede nær smertegrensen, men utviklingen på arbeidsmarkedet er likevel viktigst. Med den høye gjeldsbelastningen i norske husholdninger, vil en markert økning i arbeidsledigheten få svært negativ innvirkning på boligmarkedet. Dette fordi de arbeidsledige vil få problemer med å betjene boliggjelden. Det er grunn til å tro at rentenivået skal noe ned fra dagens nivå, samtidig som arbeidsledigheten vil øke. I sum blir det dermed vanskelig å forutse hvordan effekten blir på boligmarkedet.

Prisene ytterligere ned

Det er noen fundamentale forhold som tilsier at boligprisene skal ytterligere ned. Boligprisveksten har i hele høykonjunkturen vært betydelig kraftigere enn reallønnsveksten, og en slik differanse kan ikke vedvare over lengre tid. Årsaken er ganske enkelt at når boligprisene øker mer enn lønningene, vil det på sikt bli umulig for husholdninger utenfor boligmarkedet å komme inn. Dermed stagnerer markedet. Til tross for fallet i boligprisene det siste året, er de fortsatt høye sammenliknet med lønnsnivået, og det peker i retning av en fortsatt nedgang i boligprisene.

For mange leiligheter

Byggingen av nye boliger har nærmest stoppet opp i hele landet. I Tromsø er det full stopp. I byene har det de senere år blitt bygd betydelig flere leiligheter enn eneboliger, tomannsboliger og rekkehus. Denne endringen har skjedd på relativt kort tid. Før høykonjunkturen ble det bygd flest eneboliger, tomannsboliger og rekkehus, mens det i toppåret 2006 ble ferdiggjort 3,5 ganger så mange leiligheter. Verken prioriteringen av boligtyper eller utbyggingstempoet har vært i takt med befolkningsvekst og alderssammensetning i befolkningen.

I 2008 har boligbyggingen i byene i Nord-Norge vært minimal. I Alta og Tromsø ble ingen nye leiligheter igangsatt

Tabell 6: Sysselsetting og sysselsettingsendring.

	Endring 2004-07	Endring 2006-07	Sysselsatte 2007
Nordland	23%	10%	9111
Troms	14%	8%	5841
Finnmark	14%	2%	2870
Nord-Norge	19%	8%	17.822
Norge	19%	7%	183.588

Kilde: Panda

Figur 11: Kvadratmeterpris for bolig.

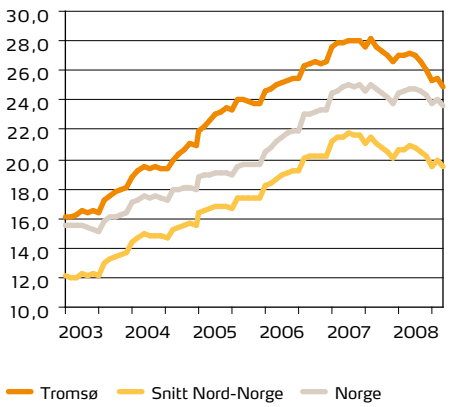

Kilde: NEF

Figur 12: Lønns- og boligprisindeks, 1.kvartal 1998 = 100.

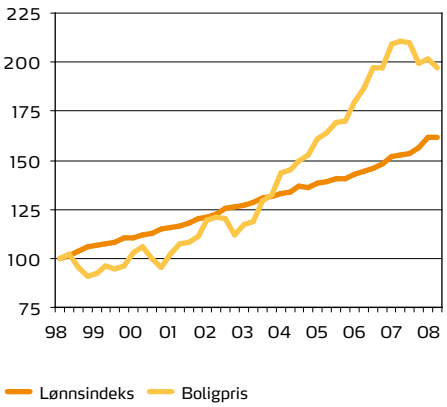

Kilde: NEF, SSB og egne beregninger

Til tross for nærmest full stopp i bygg og anlegg pågår det enda noen store prosjekter. Illustrasjon fra badelandet som nå føres opp i Alta.
Illustrasjon: Medplan Arkitekter AS

i første halvår av 2008, mens det fortsatt er en viss aktivitet i Bodø. Full stopp i leilighetsmarkedet gir en kraftig nedgang i boligmarkedet totalt, selv om det fortsatt igangsettes eneboliger, tomannsboliger og rekkehus. Når utbyggingstakten for nye boliger nå bremser kraftig opp, er det godt nytt for et boligmarked som lenge har vært preget av overskudd på tilbudssiden. En kraftig reduksjon i tilbudet vil kunne bringe markedet raskere tilbake i balanse.

Et siste forhold som påvirker boligmarkedet negativt er finanskrisen. Den har bidratt til en langt mer forsiktig utlånspolitikk hos bankene. Stadig flere banker krever nå at lånekunden må ha solgt sin gamle bolig før det gis lån til ny bolig. Bankene har også blitt betydelig mer restriktive med avdragsfrihet og full-

Figur 13: Antall igangsatte boliger i Tromsø. 1.halvår 2000 til 1.halvår 2008.

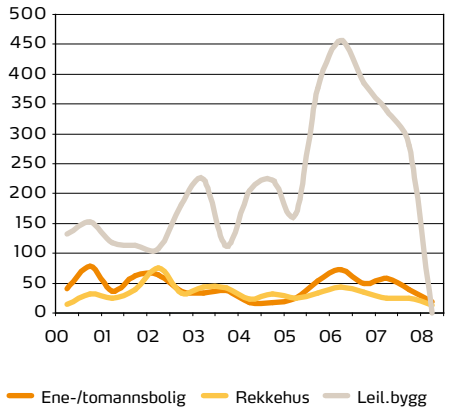

Kilde: SSB

finansiering av boliger. Samtidig har finanskrisen ført til lavere styringsrente, som på sikt også vil gi lavere boliglånsrenter.

Boligmarkedet framover

Mange forhold tilsier at boligmarkedet skal fortsette nedover. Vi går inn i en lavkonjunktur, renta er høyere enn på lenge, boligprisene er fortsatt høye i forhold til lønnsnivået, tilbudet er stort og finansiering er vanskeligere. Det er vanskelig å spå hvor stor prisnedgangen blir og hvor lenge den vil vare. Den viktigste faktoren er utviklingen på arbeidsmarkedet. Dersom arbeidsledigheten øker betydelig kan det føre til krakklignende tendenser i deler av boligmarkedet, og det vil i første rekke ramme unge og nyetablerte boligkjøpere med høy gjeldsandel.

Økende arbeidsledighet

Bygg- og anleggssektoren reagerer først på omslag i økonomien. I september i år er det hele 30% flere arbeidsledige i denne sektoren enn på samme tid i fjor. Gjennom høykonjunkturen har mye arbeidskraft blitt hentet fra utlandet. Denne arbeidskraften fungerer som en kapasitetsbuffer i oppgangstider og som en buffer mot høy ledighet i nedgangstider. At vi allerede nå ser en klar økning i ledigheten er derfor noe overraskende, og lite tyder på at ledigheten i sektoren ikke skal fortsette å øke.

Økt produktivitet kan også bidra til økt ledighet. De siste årene har det vært en klar mangel på byggeledere og ingeniører, mens utenlandsk arbeidskraft har gitt god tilgang på timelønnede. Denne skjevheten har bidratt til en produktivitetsnedgang i sektoren. Når aktivitetsnivået synker blir mangelen på byggeledere og ingeniører mindre, og det kan bidra til økt produktivitet. For hver prosent produktivitetsøkning er det beregnet at landets sysselsettingsbehov faller med ca 2.000 årsverk.

Motkonjunkturpolitikk

I det nye statsbudsjettet legger regjeringen opp til å bruke blant annet samferdselsbudsjettet til motkonjunkturpolitikk. Det er lagt opp til en kraftig økning i bevilgningene til samferdselstiltak, men kun en liten andel kommer Nord-Norge til gode. Det er også tatt høyde for opprustning av skoler og offentlige bygg. Imidlertid er kommuneøkonomien så anstrengt i de fleste kommuner, at det er usikkert hvor mye dette vil bety for byggenæringen. For Nord-Norges del er det satt av betydelige midler til nybygging av forsvarsbygg. Bygg og anleggsbransjen har behov for offentlige prosjekter for å hindre stor økning i ledigheten. Og antagelig er bransjen i Nord-Norge mer utsatt enn i landet totalt.

Igangsetting og vedlikehold av offentlig bygg har gjennom hele høykonjunkturen vært på et lavt nivå, både på grunn av anstrengt kommuneøkonomi og høye byggepriser. Situasjonen er nå bedre for utvikling av offentlige bygg, og dermed kan en del utsatte prosjekter nå realiseres innenfor planlagte budsjettrammer.

ENERGI

Stort og uforløst potensial

Nord-Norge har store muligheter for å utvide elektrisitetsproduksjonen. Nordland har landets største potensial innen vannkraft, og forholdene i landsdelen er gunstige for vindkraft. Utfordringene ligger i begrenset overføringskapasitet og høye kostnader.

Energisektoren er liten i sysselsettingssammenheng, med kun 1% av sysselsettingen i Nord-Norge. Målt i penger er sektoren langt større, og den påvirkes mer av langsiktige investeringsstrategier og rammeforhold enn kortsiktige økonomiske svingninger.

98% av elektrisitetsproduksjonen i Norge er vannkraft. Norge er verdens sjette største vannkraftprodusent, og den største i Europa. Det totale utbyggbare vannkraftpotensialet er beregnet til 205 TWh/år, med en øvre investeringsgrense på 3 kr/kWh. I 2007 var ca 60% av dette utbygd. Nord-Norge bygde ut produksjonskapasiteten med totalt 112 GWh i 2007. Dette utgjør en andel på 13% av totalt utbygd produksjonskapasitet for hele landet. Nordland er nummer to i landet når det gjelder utbygd produksjonskapasitet og har størst potensial i landet til å bygge ut kapasiteten.

Statnett har anslått et investeringsomfang på 4 til 9 mrd kroner i Nord-Norge fram mot 2025. Hvor stort beløpet blir, avhenger av behovet for nye linjer som følge av ny vindkraft, ny vannkraft og petroleumsrelatert forbruk. Høye priser på kraft oppmuntrer til økte investeringer i småkraftanlegg.

Statnett forventer at kapasitetsutviklingen innen vannkraft primært vil skje i Nordland gjennom flere småkraftanlegg og opprustning og utvidelser av eksisterende kraftverk.

Ny vindkraft forventes å komme hovedsakelig i Finnmark. Økt etterspørsel etter kraft fra petroleumsbransjen vil være et resultat av en utvidelse av Snøhvit (tog II) og et eventuelt prosessanlegg i Salten/Ofoten. Statnetts scenarier viser et voksende kraftoverskudd i Norge og økt utenlandsk etterspørsel etter fornybar kraft. Med et stort kraftoverskudd i Nord-Norge vil det bli behov for et forsterket nett fra Ofoten/Rana og sørover.

Prisutviklingen

Totalprisen på elektrisitet, som inkluderer kraftpris, nettleie og avgifter, har vært stigende fra 1990-tallet og fram til i dag. Ser man på totalprisen og kraftprisen for husholdninger, så har den fulgt samme mønster. Gjennomsnittsprisen på kraft har så langt i år vært i underkant av 40 øre/kWh, og forventes å ligge rundt 45 øre/kWh ved slutten av 2008. Totalprisen for husholdninger i Nord-Norge antas å ende på et snitt rundt 80 øre/kWh for 2008. Prisen for finansielle kontrakter de neste årene på den nordiske børsen for elektrisitet, Nord Pool, gir en indikasjon på framtidig prisutvikling.

Gjennomsnittsprisen på inngåtte finansielle kontrakter for de neste 5 årene i det nordiske markedet er på 52 øre/kWh. Markedet har altså en forventing om ytterligere økning i kraftprisen.

CO_2-kvoter gir høyere pris

Økningen skyldes høyere priser på olje, naturgass, kull og CO_2 -utslippsretter og forventninger om mer normale nedbørsmengder framover.

1. januar 2005 innførte EU et system for handel med utslippskvoter for CO_2 – EU Emission Trading Scheme (EU ETS). Fra 1. januar 2008 ble Norge tilsluttet dette kvotesystemet. EU ETS omfatter aktører innen kraftproduksjon basert på fossilt brennstoff. CO_2–kostnaden gjør kraftproduksjon basert på kull og gass dyrere og påvirker dermed kraftprisene.

Norge utveksler elektrisk kraft med Sverige og Danmark, som igjen handler med Polen og Tyskland hvor varmekraft fra fossilt brennstoff utgjør en viktig del av produksjonen. Det betyr at kraftprisene i Norge påvirkes av endringer i prisen på utslippstillatelsene. En prisøkning kan dermed resultere i redusert kraftforbruk i alle land og høyere krafteksport fra land som kan tilby CO_2-fri kraft.

Fordi vi nå er en del av EU ETS vil kraftprodusentene i Norge få bedre avkastning på vannkraftressursene, mens forbrukerne får høyere utgifter ved kjøp av elektrisk kraft.

Regionale variasjoner

En full utjevning av pris er avhengig av at det ikke er begrensninger i overføringskapasiteten i kraftsystemet. Feil på kabler og begrenset kapasitet mellom landene, fører til regionale prisforskjeller. Dette illustreres av de lave prisene i Sør-Norge. I Norge opprettes det prisområder når overføringskapasiteten i nettet er presset.

For alle områder unntatt Sør-Norge ble spotprisen doblet fra 2. kvartal 2007 til 2. kvartal 2008 på grunn av økte brensels- og CO_2-utslippskostnader. I Sør-Norge var prisen under 50% av prisen i de andre nordiske områdene. Dette skyldtes høy magasinfylling, store tilsig og begrensede eksportmuligheter på grunn av flere kabelfeil.

Tabell 7: Sysselsetting og sysselsettingsendring.

	Endring 2004-07	Endring 2006-07	Sysselsatte 2007
Nordland	-8%	-2%	1.221
Troms	-18%	-22%	701
Finnmark	7%	0%	378
Nord-Norge	-9%	-9%	2.300
Norge	18%	7%	38.568

Kilde: Panda

Figur 14: Prisutvikling innen husholdning, totalpris og kraftpris, i øre/kWh.

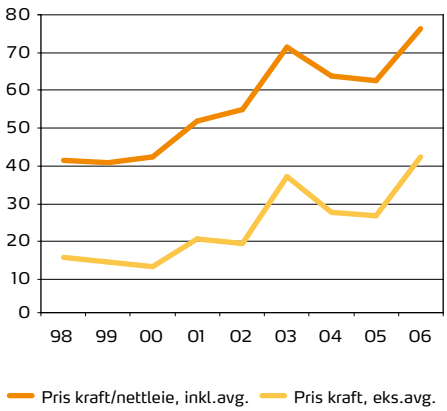

Kilde: SSB

Vindmølleparken på Nygårdsfjellet består i dag av tre møller. Foto: Harald Harnang

Hva skjer med vindkraften?

I 1999 vedtok Stortinget at Norge skal ha en årsproduksjon tilsvarende 3 TWh fra vindkraft innen 2010. Dette tilsvarer rundt 1.000 MW installert ytelse. Per i dag er 412 MW ytelse satt i drift. Hvis Stortingets mål skal nås, må det altså driftssettes mer enn det dobbelte av dagens kapasitet i løpet av 2 år. I Nord-Norge er det i dag driftssatt 96 MW ytelse. Dette utgjør 23% av totalen for landet.

Regjeringen innser at dagens støtteordninger ikke er gode nok for å stimulere til økt elektrisitetsproduksjon fra fornybare energikilder som vindkraft. Den har derfor tatt initiativ til nye forhandlinger med Sverige om samarbeid om grønne sertifikater.

Et marked for grønne sertifikater skal bidra til å utløse investeringer i fornybare energikilder. I en overgangsperiode vil nye investeringer i vindmølleparker være avhengig av investeringsstøtte fra ENOVA, fordi vindkraften ennå ikke er bedriftsøkonomisk lønnsom. ENOVA, som eies av olje- og energidepartementet, skal fremme omlegging til miljøvennlig energiforbruk og -produksjon i Norge.

Hvis kraftprisen fortsetter å stige, vil den på sikt kunne bidra til økt interesse for investeringer i andre fornybare energikilder. Før det skjer vil tempoet i vindkraftutbyggingen fortsatt bestemmes av offentlige støtteordninger.

ENOVA mottok i midten av september 2008 syv søknader om støtte til å realisere vindmølleparker. ENOVA har 1 mrd kroner til fordeling på de prosjektene som innvilges. To av søkerne er lokalisert i Nord-Norge. Dette er Nordkraft Vind AS i Narvik (Nygårdsfjellet trinn 2) og Norsk Miljøkraft AS i Tromsø (Kvitfjellet). De har fått konsesjon for å drifte anlegg med en kapasitet på henholdsvis 40 og 200 MW.

Det er gitt konsesjoner til anlegg i Nord-Norge som ikke er satt i drift, med en samlet kapasitet på 460 MW: 200 MW i Nordland og 260 MW i Troms. I tillegg er det søkt konsesjon om ytterligere 1.550 MW i Nord-Norge.

Manglende lønnsomhet er en begrensende faktor for større utbygging av vindkraftanlegg. En annen begrensning er sentralnettets kapasitet i landsdelen. En større utbygging av vindkraft kan ikke skje uten at sentralnettet forsterkes. Statnett planlegger en ny 420 kV ledning mellom Balsfjord og Hammerfest og to nye 132 kV forbindelser fra Hammerfest til Melkøya.

Ledningen mellom Balsfjord og Hammerfest vil muliggjøre en utbygging av vesentlig mer vindkraft enn det som er bygget ut eller gitt konsesjon til nord for Ofoten. Analyser av dagens kraftnett i Nord-Norge viser at det maksimalt kan ta unna rundt 200 MW ny produksjon i Finnmark og 600 MW nord for Ofoten. Dermed vil muligheten til å utnytte vindkraftpotensialet i landsdelen være begrenset hvis nettet ikke bygges ut.

Narvik Energi AS

Konsernet Narvik Energi AS, satser på fornybar energi. Selskapets vekst skal skje ved etablering av flere småkraftanlegg og satsing på vindkraft. Gjennom selskapet Nordkraft Vind AS, er konsernet i ferd med å etablere seg innenfor produksjon av elektrisitet basert på vindkraft.

I samarbeid med Høgskolen i Narvik, satser Narvik Energi på å bygge opp et kompetansesenter for vind- og vannkraft i Nord-Norge. Produksjon av vindkraft i kaldt klima gir tekniske utfordringer som krever forsknings- og utviklingsarbeid. Selskapet har også en ambisjon om å utvikle en serviceavdeling med fagfolk som kan betjene vindkraftverk i hele Nord-Norge.

Vindmølleparken på Nygårdsfjellet ble satt i drift i 2006. Den består av tre vindmøller og har en kapasitet på 7 MW. Dette prosjektet har bidratt til å utvikle viktig kompetanse på drift og vedlikeholdssiden, og denne kompetansen ønsker man å styrke ytterligere gjennom en utvidelse av vindmølleparken på Nygårdsfjellet. Selskapet har søkt investeringsstøtte fra ENOVA for å idriftssette et anlegg på 40 MW med inntil 11 vindmøller. Den endelige beslutningen om ekspansjon blir tatt når søknaden er behandlet. Hvis ekspansjonen blir besluttet, vil Nygårdsfjellet kunne gi strøm til 7.000 husstander. Nordkraft Vind AS har i tillegg en relativt stor portefølje av forhåndsmeldte vindkraftprosjekter i landsdelen – både on- og offshore.

REISELIV

Samling i nord

Nordnorsk reiseliv går godt, men står overfor store utfordringer i nedgangskonjunkturen. Det forventes færre besøkende fra utlandet og redusert reiseaktivitet også innenlands. De tre nordnorske fylkene er nå kommet til enighet om en større satsing på reiselivet gjennom et felles nordnorsk profileringsselskap.

Gjennom høykonjunkturen økte sysselsettingen i reiselivssektoren noe mindre i Nord-Norge enn i landet totalt. Veksten var sterkest i Nordland, mens Troms nesten ikke opplevde sysselsettingsvekst i perioden 2004 til 2007. Det pågår en klar strukturendring i reiselivssektoren. Det effektiviseres og rasjonaliseres der det er mulig.

I høykonjunkturen sto antallet sysselsatte i nordnorske overnattingsbedrifter i ro, mens reisebyråer og turistkontorer hadde en klar nedgang. Innen restaurantvirksomhet vokste sysselsettingen med 8% i perioden, og samtidig opplevde også reisearrangører en betydelig økning.

Et interessant trekk er at nordnorsk reiseliv har hatt sterkere sysselsettingsvekst i distriktene enn i byene i perioden 2006 til 2007. Det er spesielt ved overnattingsbedrifter i distriktene veksten har vært sterkere. Den største relative økningen har vi sett innenfor opplevelser og aktiviteter, kulturelle tjenester og sport og fritid, med en nær fordobling av antall sysselsatte i Nord-Norge i perioden 2002 til 2007. Her har veksten kommet både i distriktene og i byene.

Færre utlendinger

Etter konjunkturomslaget, både nasjonalt og internasjonalt, forventes det svakere utvikling i reiselivssektoren. Hvor stor og hvor langvarig nedgangen vil bli, avhenger av konjunkturutviklingen. På bakgrunn av den internasjonale økonomiske nedgangen forventer vi en klar nedgang i antall utenlandske turister.

Tyske turister står for mer enn hvert fjerde utenlandske overnattingsdøgn i Nord-Norge, og den økonomiske utviklingen for tyske husholdninger er derfor viktig for nordnorsk reiseliv. Sammen med Tyskland står Nederland og våre nordiske naboland for 60% av landsdelens utenlandske gjestedøgn. Amerikanske og engelske husholdninger er blant de som er hardest rammet av finanskrisen, og derfor må man regne med en reduksjon i antall reisende fra disse landene. Amerikanske og engelske turister utgjorde totalt 7% av utenlandske overnattinger i Nord-Norge, mot 13% på landsbasis. Hvordan nedgangen i England gir utslag i passasjertallene for den direkte flyruten mellom Tromsø og London blir en indikator for utviklingen.

Overnattingstallene viser at både landet og landsdelen har opplevd en forholdsvis kraftig vekst med rundt 10% i perioden 2004 til 2008. Nord-Norge har hatt litt svakere utvikling enn landet totalt. Et gjennomgående trekk er at yrkes- og kurs- og konferansereiser har økt mest, noe som er normalt i en høykonjunktur. Samtidig har det vært en nedgang i antall ferie- og fritidsreiser, bortsett fra i Finnmark hvor også disse har økt i høykonjunkturen. Antall utenlandske gjestedøgn har vokst i landet totalt, mens det for Nord-Norges er noe redusert i løpet av høykonjunkturen. Dette skyldes en stor nedgang i Nordland, som ikke kompenseres fullt ut av veksten i utenlandske besøkende i Troms og Finnmark i perioden 2004-2008.

Nedgangen merkes allerede

Effektene av nedgangskonjunkturene har allerede slått inn over reiselivssektoren. Når vi sammenligner januar til august 2008 med samme periode i fjor, ser vi nedgang i overnattinger både i hele landet og i Nord-Norge.

Nedgangen er svakest i Nord-Norge. Her var det bare yrkesreiser som økte i perioden, mens nedgangen var størst i antall utenlandske gjestedøgn. Finnmark og Troms hadde positiv utvikling totalt sett, mens Nordland hadde nedgang på alle områder unntatt yrkesreiser.

Nedgangen merkes ikke i ledighetstallene så langt. Arbeidsledigheten i reiseliv og transport falt med 3% i september

Tabell 8: Sysselsetting og sysselsettingsendring.

	Endring 2004-07	Endring 2006-07	Sysselsatte 2007
Nordland	8%	6%	10.774
Troms	1%	5%	6.885
Finnmark	5%	4%	3.351
Nord-Norge	5%	5%	21.010
Norge	7%	5%	196.553

Kilde: Panda

Figur 15: Prosentvis endring i antall overnattinger. Januar t.o.m. august 2004 og 2008.

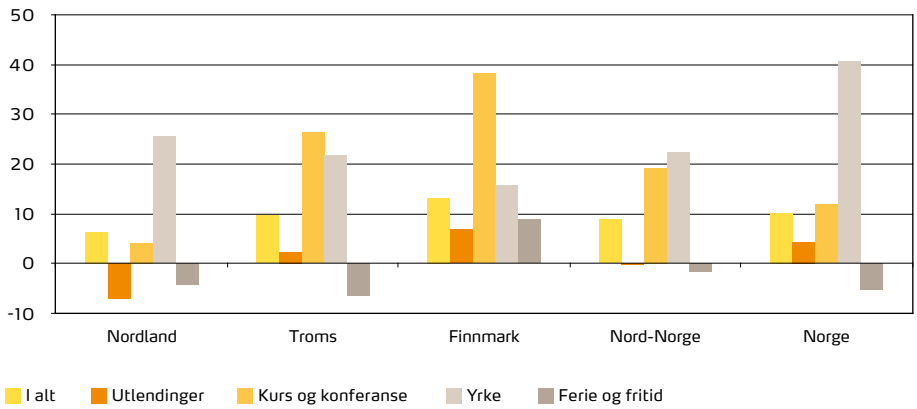

Kilde: SSB

Reiselivet står overfor nye utfordringer når både private og bedrifter vil endre reisemønster som en følge av den store økonomiske usikkerheten. Foto: Gaute Bruvik

i år i forhold til september i fjor. Det var imidlertid en økning i ledigheten blant menn i sektoren i samme periode.

I følge Nordic Business Travel Barometer vil ikke norske forretningsreiser reduseres til tross for økonomiske nedgangstider. Norske bedrifters reisebudsjetter for 2009 viser en økning på 1% i forhold til 2008. Det er imidlertid et mye større fokus på kostnader nå enn tidligere, og bedriftene melder at de i større grad vil benytte seg av videomøter. De har også fått en større bevissthet rundt det å finne billige reiser, hoteller og leiebiler. Det er usikkert hvordan dette vil slå ut for yrkes- og kurs- og konferansemarkedet i Nord-Norge.

Mange konkurser

Nedgangen kan også avleses i flere konkurser, hvor hotell- og restaurantbransjen rammes hardest. Så langt i år har antall konkurser økt med 20% i landet totalt, mens det har vært en nedgang i Nord-Norge. Ser man kun på 3. kvartal og sammenligner med samme kvartal i fjor, økte antall konkurser med 125% i Nord-Norge og 77% i hele landet.

Rekord for cruisetrafikken

2008 var et svært godt år for cruisetrafikken. Alle de store cruisedestinasjonene i Nord-Norge hadde en markant økning i antall besøkende, med 8% vekst i Nordkapp, 29% i Tromsø og 56% i Lofoten. Den store veksten i Lofoten og Tromsø skyldes i hovedsak økt antall italienske besøkende. De største nasjonalitetene på cruise i Norge er England, Tyskland og USA. Det er beregnet at en cruiseturist legger igjen i overkant av 1.000 kr på land. Med tanke på den internasjonale økonomiske situasjonen er det lite trolig at den sterke veksten i cruisetrafikken vil fortsette. Likevel ser antall innmeldte anløp for 2009 bra ut så langt, blant annet med Norges første internasjonale vintercruise. Dette cruiset, i regi av rederiet Saga, starter i Alta med overnatting i Alta Igloo Hotell.

Fall i hyttemarkedet

Gjennom høykonjunkturen har fritidsboligmarkedet i Nord-Norge endret karakter. Det er bygd en rekke nye fritidsboligkomplekser som hyttebyer og fritidsboliger med utleieavtaler. Det er klare tegn til at aktiviteten nå er betydelig dempet. Det klareste eksemplet er Målselv fjellandsby hvor bare rundt 60 hytter er ferdigstilt per i dag, og det i en hytteby som er regulert for 1.500 boenheter. Redusert nivå på fritidsboligbygging gir ikke bare negative effekter for lokalt reiseliv, men også for næringsliv og økonomi i vertskommunene.

Figur 16: Prosentvis endring i antall overnattinger, januar t.o.m. august 2007 og 2008.

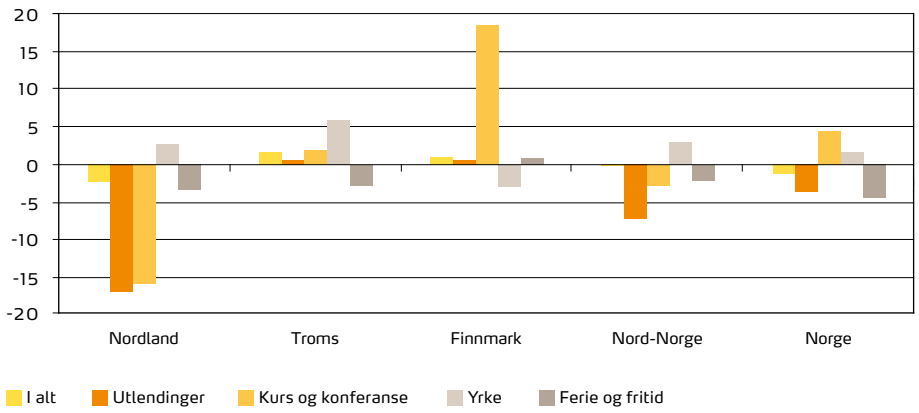

Kilde: SSB

Reorganisering i reiselivet

En felles løsning for profil og markedsføring av Nord-Norge som reisemål, har lenge vært ønsket fra mange hold. Suksessen med «Fjord Norge» har vært inspirerende. En av hovedutfordringene med å lage en felles profil og markedsføring er at reiselivet er en sammensatt næring bestående av en mengde svært forskjellige bedrifter og aktører på mange nivåer. Når reiseliv også er et uttalt satsingsområde i nær sagt alle kommuner i landsdelen, ønsker både kommunene og reiselivsaktørene i utgangspunktet å få maksimal profilering av seg selv.

Samtidig viser forskning at dersom man skal lykkes så må det satses på noen få store lokomotiver som igjen bidrar til profilering av de mindre aktørene. De store lokomotivene er nemlig avhengig av å samarbeide med et bredt og variert utvalgt av bedrifter. I Nord-Norge er det i dag omtrent 20 selskaper som driver med markedsføring, profilering og vertskapsoppgaver, og flere enkeltbedrifter som også kjører sine egne løp. Det sier seg selv at en samkjøring vil gi gevinst, men det er likevel store utfordringer knyttet til organiseringen av en slik samkjøring. Det er tre hovedutfordringer som må løses. For det første må det avklares hvordan de tre fylkesselskapene skal inkluderes, og det er viktig at det gode arbeidet som er gjort av disse blir nyttiggjort. Den andre utfordringen er det alltid vanskelige spørsmålet om lokalisering, mens den tredje er finansieringen av selskapet. Her er det viktig å få det offentlige på banen.

Alle fylkestingene i Nord-Norge har nå gått inn for å etablere et felles markedsføringsselskap for Nord-Norge som reiselivsdestinasjon.

I statsbudsjettet er det satt av 50 mill kroner rettet mot en felles markedsføring av landsdelen. I tillegg er ytterligere 50 mill kroner satt av. 35 millioner er tiltenkt strategisk satsing på kunnskapsrettet infrastruktur i regi av Norges forskningsråd. Her skal det bygges kunnskap om næringsutvikling innenfor reiseliv og arktisk teknologi gjennom samarbeid mellom universitet, høgskoler og forskningsmiljøer. De siste 15 millionene skal gå til næringsrettet satsing gjennom Innovasjon Norge, forskningsrådet og SIVA.

PRIVAT TJENESTEYTING

Kutter i forbruk

Nord-Norge har igjen tapt terreng under en høykonjunktur. Spesielt veksten i kompetansearbeidsplasser har vært klart svakere enn i landet som helhet. Nå merker husholdningene nedgangstidene og endrer sitt forbruk. Dette vil privat tjenesteyting og spesielt detaljhandelen merke i tiden framover.

Nord-Norge har igjen tapt terreng under en høykonjunktur. Spesielt bekymringsfullt er det at veksten i antall kompetansearbeidsplasser har vært svakest i Nord-Norge. Nå merker også husholdningene nedgangstidene og kutter eller endrer forbruket sitt.

Privat tjenesteyting er en konjunkturutsatt sektor. Gjennom høykonjunkturen har sektoren hatt en solid sysselsettingsvekst i Nord-Norge, men som under tidligere høykonjunkturer er veksten i Nord-Norge svakere enn i landet totalt.

Privat tjenesteyting er selve driveren i kunnskapsøkonomien. Sektoren utgjør en betydelig mindre del av næringslivet i Nord-Norge enn i landet som helhet. Dette er også en av årsakene til at Nord-Norge kommer dårligere ut på verdiskapingsmålinger. Deler av sektoren består av kompetansetunge næringer, den såkalte KIFT-sektoren, som er spesielt viktig for den økonomiske veksten og utviklingen i en region. Nord-Norge har historisk sett ligget under landsgjennomsnittet i utdannelsesnivå og antall kompetansearbeidsplasser. Differansen har imidlertid blitt mindre over tid. Derfor er det bekymringsfullt for Nord-Norge at veksten i KIFT-sektoren under høykonjunkturen bare var halvparten så sterk som i landet totalt. Det betyr at Nord-Norge ikke klarte å ta del i kompetanseløftet gjennom høykonjunkturen.

Nedgangskonjunkturer slår raskt inn i de private tjenesteytende næringene. Sysselsettingen i KIFT-sektoren gikk ned både i Nordland og Troms allerede fra 2006 til 2007, mens Finnmark opplevde en svært kraftig vekst gjennom hele høykonjunkturen – hovedsakelig som en effekt av Snøhvit i Hammerfest.

Vi har foreløpig ikke sett økende ledighet i privat tjenesteyting, men sysselsettingsveksten har falt betydelig.

Lavkonjunkturen, som landsdelen nå går inn i, skyldes både redusert innenlandsk etterspørsel og den internasjonale nedgangen. I tillegg har finans- og kredittkrisen virket forsterkende. Gjennom hele høykonjunkturen var veksten i privat tjenesteyting hovedsakelig drevet av innenlandsk forbruksvekst. Med fallende boligpriser, økte renter og svakere framtidsutsikter, har husholdningenes forbruk avtatt. Sysselsettingsveksten er på vei ned, og stigende ledighet, særlig innen bygg og anlegg, vil bidra til å dempe forbruket ytterligere.

Hvorvidt selve finans- og kredittkrisen får noen realøkonomisk effekt er foreløpig usikkert. Så langt har den antagelig bare påvirket husholdingenes forventninger og ført til større fokus på privatøkonomien og en oppbremsing i personlig forbruk. Det vil ta noe tid før man eventuelt vil merke noen direkte realøkonomiske effekter av finanskrisen. Husholdningenes tillit til egen økonomi er tydelig svekket den siste tiden, men det er ingen klare tegn til at nordnorske konsumenter har trykket på panikknappen.

Husholdningene tilpasser seg

Mye tyder på at husholdningene har klart å tilpasse seg de mange renteøkningene siden 2005. Forbruksveksten bremser opp, og mange husholdninger har tatt grep om egen økonomi og utsetter gjerne større kjøp. Det merkes godt både i bil- og båtbransjen. Nybilsalget er svært følsomt for konjunkturendringer og er en god temperaturmåler for husholdningenes tro på egen økonomi. Fallende boligmarked, økende arbeidsledighet og internasjonal uro gir seg raskt utslag i nybilsalget, og i Nord-Norge er det redusert med 40% siden toppnivået sommeren 2007.

Boligetterspørselen i Nord-Norge er dempet, boligprisene faller og det er forventet at de skal falle ytterligere. Husholdningene er i ferd med å konsolidere økonomien og utsetter derfor større inn-

Tabell 9: Sysselsetting og sysselsettingsendring. Privat tjenesteyting.

	Endring 2004-07	Endring 2006-07	Sysselsatte 2007
Nordland	8%	5%	26.086
Troms	9%	4%	19.495
Finnmark	6%	6%	7.730
Nord-Norge	8%	5%	53.311
Norge	11%	6%	712.708

Kilde: Panda

Tabell 10: Sysselsetting og sysselsettingsendring. KIFT-sektoren.

	Endring 2004-07	Endring 2006-07	Sysselsatte 2007
Nordland	2%	-2%	5.613
Troms	12%	-1%	5.194
Finnmark	40%	12%	2.056
Nord-Norge	11%	0%	12.863
Norge	21%	6%	250.973

Kilde: Panda

Figur 17: Indeks for nybilsalg, jan. 01 – sept. 08, Januar 2001 = 100, sesongjustert.

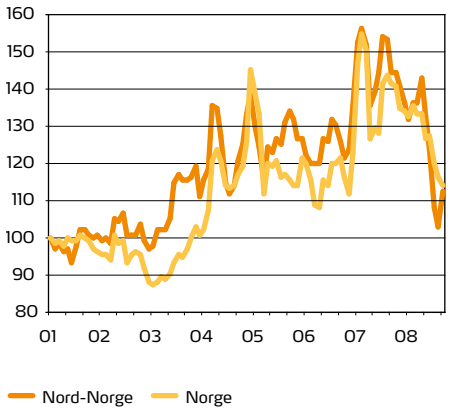

Kilde: Statens vegvesen og egne beregninger

kjøp. Ferske tall viser at gjeldsveksten i husholdningene fortsatte å falle i august – for femte måned på rad. De fleste har taklet renteoppgangen bra og har en buffer til å møte høyere utgifter. De klarer tydeligvis å betjene sine lån og tilpasse husholdningsbudsjettet til et høyere rentenivå. Dette vises i statistikken over husholdningenes konsum, som har bremset kraftig i første halvår i år. Dersom den relativt svake konsumutviklingen fortsetter, vil sysselsettingsveksten i de private tjenesteytende næringene bli ytterligere redusert framover. Disse næringene sysselsetter nesten en tredjedel av alle arbeidstakere i Nord-Norge.

Finans- og kredittkrisen har ført til økt pengemarkedsrente til tross for at styringsrenten har stått i ro i høst. Denne økningen i pengemarkedsrenten må anses som midlertidig. I løpet av oktober har Norges Bank satt ned styringsrenten med ett prosentpoeng, og det anslås at styringsrenten skal ned enda ett prosentpoeng fram mot utgangen av 2009. Finanskrisen betyr derfor at husholdningene nå har en midlertidig høyere rente. Avhengig av finanskrisens varighet vil dette kunne føre til vanskeligheter for de med høy gjeld. SSB anslår at rentene vil falle gradvis, og antar at Norges Bank nesten må halvere styringsrenten. Imidlertid vil usikkerheten i pengemarkedet gjøre at man må betale ganske mye for boliglånet også i 2009. Anslaget fra SSB viser at bankenes utlånsrente i 2008 vil være 7,3% i snitt, mens den vil falle marginalt, til 7,2% neste år og til 5,4% i 2010.

Lavere forventninger

I følge Forventningsbarometeret, faller husholdningenes økonomiske forventninger på nytt i september. De har nå vært synkende siden første kvartal i 2007. Årsaken er lavere forventninger til landets økonomi. Stadige nyhetsoppslag om internasjonal finansuro, boligprisfall og lavere oljepriser bidrar til at mange blir usikre på den økonomiske utviklingen nasjonalt. For mange er det vanskelig å skille mellom hvilke forhold som berører den internasjonale og hvilke som berører den nasjonale økonomien. Samtidig viser barometeret at husholdningene fortsatt har stor tro på egen økonomi.

Fallet i forventningene gir uttrykk for mindre grad av optimisme i husholdningene. Det kan henge sammen med at man forventer høye boligutgifter på grunn av en relativ høy rente. Erfaringsmessig er barometeret en indikator for privat konsum på om lag tre måneders sikt.

I etterkant av Forventningsbarometerets siste undersøkelse er det iverksatt både nasjonale og internasjonale krisepakker, og renteutviklingen forventes å bli annerledes. Derfor kan det være grunn til å anta at dagens forventninger kan være noe bedre. På den annen side har nedgangen blitt tydeligere med klare tegn på at arbeidsledigheten øker. Det kan igjen ha bidratt til å senke forventningene ytterligere.

Figur 18: Forventningsbarometeret 2. kvartal 2008.

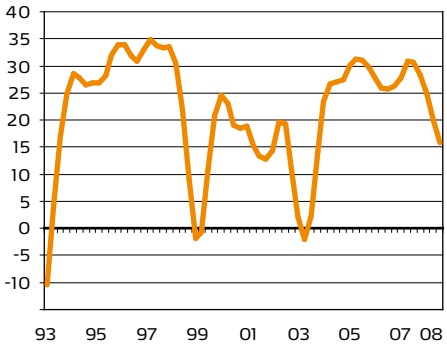

Kilde: Forventningsbarometeret

Blir det bare vindusshopping mot jul? Et fall i privat forbruk er allerede synlig for eksempel i nybilmarkedet. Det forventes at også det generelle forbruket vil gå ned i tiden framover.
Foto: Heiko Junge/Scanpix

Endringer i forbruk

Husholdningene har en relativt stor buffer i forbruket. Denne bufferen brukes ved å vri forbruket vekk fra dyre luksusgoder. I lavkonjunkturer tar ofte lavprisbutikkene markedsandeler fra de mer eksklusive butikkene. Antall restaurantbesøk reduseres, rimeligere klær og sko foretrekkes og store investeringer som møbel- og bilkjøp utsettes til bedre tider.

I følge handel og servicenæringens hovedorganisasjon, forventes det et betydelig lavere aktivitetsnivå i detaljhandelen. Reduksjonen kommer først og fremst i bransjer hvor det er enklest for husholdningene å kutte forbruket. Sportsbransjen har hatt svært kraftig vekst gjennom høykonjunkturen, og det forventes at gullårene er over for denne gang. Også for klær og sko generelt kuttes forbruksutgiftene. Møbelbransjen har hatt gode tider i takt med boligmarkedet, men økte priser, høyere rente og nedgang i boliginvesteringene bidrar til en kraftig avdemping i veksten. Det er heller ingen tegn til trendskifter som kan gi omsetningsløft. I elektronikkbransjen har veksten målt i verdi flatet helt ut i 2008, til tross for økt volum. Prisene har falt over mange år, og er nå på 1979-nivå. Selv om volumet i elektronikkbransjen forventes å stige videre, ser man for seg en svak utvikling på grunn av vedvarende prisfall.

Psykologiske effekter

Finans- og kredittkrisen har bidratt til å tegne et dystert bilde og påvirker således husholdningenes forventninger. Den psykologiske effekten kan være betydelig og dermed bidra til å forsterke nedkjølingen av norsk økonomi i større grad enn nødvendig. Forventninger om nedgang kan således bli et selvoppfyllende profeti. Derfor er det viktig å understreke at det ikke er fundamentale forhold ved norsk økonomi som tilsier en dyp og langvarig nedgangskonjunktur.

OFFENTLIG SEKTOR

Motoren i dårlige tider

Behovet for arbeidskraft i offentlig sektor vil øke betraktelig i årene framover. Hovedårsaken er endringer i befolkningens aldersstruktur, og veksten kommer først og fremst innen undervisning og omsorg. Myndighetene bruker også offentlig sektor som et middel i en motkonjunkturpolitikk gjennom økte bevilgninger til blant annet samferdsel og offentlige bygg.

Offentlig sektor er den klart største sektoren i Nord-Norge og sysselsetter nesten annen hver arbeidstaker. Sysselsettingen i offentlig sektor har økt med 4% i landsdelen i løpet av høykonjunkturen. Det er på nivå med utviklingen for landet totalt.

Behovet for arbeidskraft i offentlig sektor forventes å øke betydelig i årene framover. Den viktigste årsaken er endringene i befolkningens aldersstruktur. Veksten vil først og fremst komme i helsesektoren og innen undervising. Denne veksten kommer som en følge av lovpålagte oppgaver og er uavhengig av konjunktursituasjon. Myndighetene kan også bruke offentlig sektor som et verktøy i en motkonjunkturpolitikk, og regjeringen har allerede i det framlagte statsbudsjettet lagt opp til en mer ekspansiv finanspolitikk. Det forventes derfor kraftig vekst i offentlig sektor, både på kort og lang sikt, og det er i det offentlige veksten vil finne sted i den kommende lavkonjunkturen.

Motkonjunkturpolitikk

Regjeringen sier i forslaget til statsbudsjett for 2009 at det tar hensyn til at vekstimpulsene fra verden rundt oss kan bli betydelig lavere enn i de siste årene. Det legges opp til en mer ekspansiv finanspolitikk for å motvirke nedgangen i norsk økonomi. Det er budsjettert for en kraftigere satsing på prosjekter som vil bidra til høyere aktivitet i bygg og anleggsbransjen gjennom større samferdselsbevilgninger, økte bevilgninger til nye byggeprosjekter i Forsvaret og bevilgninger til fiskerihavneanlegg og moloprosjekter. Dette vil føre til høyere etterspørsel i bygg og anleggssektoren og bidra til å redusere aktivitetsfallet. I statsbudsjettet er det lagt opp til økte bevilgninger til kommunene, og det forventes at mange oppussingsprosjekter vil bli satt i gang på skolebygg. I hvor stor grad kommunene klarer å sette av midler til oppussing og renovering av skoler er imidlertid svært usikkert, da nær sagt alle kommunene rapporterer om anstrengt økonomi.

Skjevt samferdselsbudsjett

I forslaget til statsbudsjett er samferdselsbevilgningene høye for 2009. Det er foreslått 28 mrd kroner til samferdselstiltak for landet totalt. Det er økning på 3,2 mrd kroner fra 2008. Satsingen på samferdselstiltak begrunnes både med reelle behov og som et motkonjunkturtiltak for å redusere ledighetsveksten – spesielt i bygg og anleggssektoren. En fylkesvis gjennomgang av samferdselsbevilgningene viser at ca 3% tilfaller Nord-Norge. Det kan virke noe urimelig med så små samferdselsbevilgninger til landsdelen når behovene, både med hensyn til infrastruktur og motkonjunkturtiltak, er minst like store i Nord-Norge som i resten av landet.

Strategiske grep mot eldrebølgen

I vårens utgave av konjunkturbarometeret så vi nærmere på arbeidskraftbehovet i offentlig sektor 10 år fram i tid. Konklusjonen var klar. Offentlig sektor vil ha et stort behov i tiden framover. Den sterke veksten i offentlig sektor skyldes hovedsakelig større behov for helse- og sosialtjenester på grunn av en stadig høyere andel eldre i befolkningen. Det største arbeidskraftsbehovet melder seg dermed innen yrkesgrupper som sykepleiere, hjelpepleiere og annet omsorgspersonell.

Arbeidskraftbehovet i offentlig sektor stiger altså nå når det blir mange flere eldre. Samtidig vokser ikke befolkningsandelen i arbeidsdyktig alder. Det gir større konkurranse om attraktiv arbeidskraft. I 2008 er det 3,4 personer i arbeidsdyktig alder per eldre i Nord-Norge. Dette tallet vil være redusert til 2,1 personer i 2030 i følge middelalternativet for SSBs befolkningsframskrivninger. Fra og med 2002 har antall personer i arbeidsdyktig alder per eldre gått ned i Nord-Norge. Det betyr at eldrebølgen allerede har begynt å skylle inn over landsdelen. Det rapporteres om at det blir stadig vanskeligere å rekruttere pleie- og omsorgspersonell til sommerjobber i Nord-Norge. Landet som helhet vil først merke nedgang i andelen av folk i arbeidsdyktig alder fra og med 2009.

Samtaler med et utvalg kommuner i Nordland, Troms og Finnmark, viser varierende grad av beredskap i forhold til hvordan de skal møte det framtidige rekrutteringsbehovet i pleie og omsorgssektoren.

Situasjonen i kommunene

Langt svakere søkning til helse- og omsorgsrelaterte utdanninger, både på høgskole-, fagbrev- og grunnkursnivå, har medført at så vel små, perifert beliggende

Tabell 11: Sysselsetting og sysselsettingsendring.

	Endring 2004-07	Endring 2006-07	Sysselsatte 2007
Nordland	4%	3%	43.136
Troms	5%	1%	32.849
Finnmark	2%	2%	14.892
Nord-Norge	4%	2%	90.877
Norge	4%	2%	724.117

Kilde: Panda

Figur 19: Rullatorindeks: Antall personer i arbeidsdyktig alder per eldre.

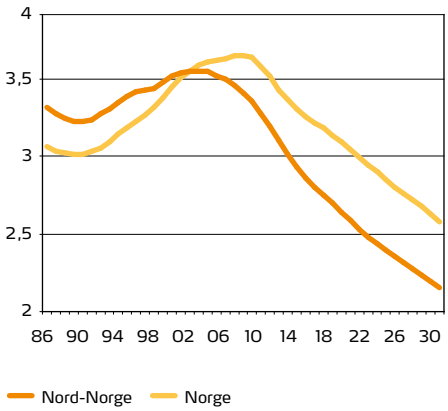

Kilde: SSB og egne beregninger

Lucan Mjellanger parkerer utenfor den nye barnehagen i Kaldfjorden. I det offentlige vil det være et stort behov for folk til omsorgsyrkene, spesielt i den andre enden av aldersskalaen.
Foto: Stian Saur/Nordlys

kommuner som store sentrumskommuner med utdanningsinstitusjoner nå sliter med å dekke denne sektorens behov for arbeidskraft.

Når det gjelder langsiktige strategier, ser det ut til at kommuner som i noe tid har slitt med rekrutteringsutfordringer har bedre beredskap og er kommet lengst i planleggingen. Det generelle inntrykket er at nordnorske kommuner er klar over utfordringene.

De ser behovet for arbeidskraft og fysisk infrastruktur som elementer i den ordinære planleggingsprosessen. I den grad det arbeides med egne rekrutteringsplaner, så er kommunene i en tidlig fase. Enkelte små kommuner mener at fraflytting demmer opp for eldrebølgen.

Økonomi

Opplevelsen av svak økonomisk dekning av lovpålagte omsorgsoppgaver kan slå ulikt ut for kommunene. Det kan enten fremkalle oppgitthet eller være en spore til nytenking. Imidlertid synes ikke økonomien å oppfattes som den største utfordringen i dette bildet.

Utdanningsmessige virkemidler

En del kommuner bruker utdanning som stimuleringstiltak. Stipendordninger med bindingstid og lønnet etter- eller videreutdanning er relativt vanlig særlig i små periferikommuner, men også i sentrale strøk. Det drives også langsiktige utviklingsprosjekter som kombinerer omdømmebygging, utdanningsstimulans og skoleinvolvering for å styrke rekrutteringen.

Regionalt samarbeid

Regionalt samarbeid om løsninger rundt arbeidskraftbehovet synes å være relativt lite utbredt. I den grad det samarbeides, synes det å være relatert til kommuner med erfaring fra regionalt samarbeid på andre felt.

Bruk av vikartjenester

Bruk av vikartjenester innefor helsesektoren synes å være svært utbredt, uavhengig av kommunens størrelse og beliggenhet. Leverandørene av vikartjenester er i stor grad nasjonale aktører, og bruken av slike tjeneseter er økende.

Teknologi som supplement

Kommunene vi har snakket med er samstemte i at teknologiske hjelpemidler ikke betraktes som løsningsalternativ ved bemanningsproblemer. Teknologien kan fungere som supplement, for eksempel i form av alarmer, som administrativt verktøy i primærhelsetjenesten og som hjelpemiddel for handikappede.

Framtiden

Det varierer hvor krevende kommunene vurderer utfordringene rundt arbeidskraftbehovet til å være. En del av dem oppfatter ikke situasjonen framover som mer utfordrende enn den har vært. De synes ikke å være klar over at det nå kan komme sterkere konkurranse om arbeidskraften fra sentrale strøk som i større grad enn tidligere opplever mangel på arbeidskraft.

Statsbudsjettet

Nordland:
Samferdsel: Total investeringsramme på 551 mill kr. I dette inngår en investeringsramme på 120 mill kr til «øvrige riksveier», og en ramme på 144 mill kr til utbygging av fjernstyring på Nordlandsbanen.
Forsvar: Forsvarets operative hovedkvarter opprettes på Reitan ved Bodø. Det er planlagt utbyggingsprosjekter på Reitan, ved Bodø hovedflystasjon og annen infrastrukturutbygging i Bodø til rundt 725 mill kr i 2009-2012. I samme periode blir det investert ca 241 mill kr ved Ramsund, bl.a. til øvingsområde og flerbrukshall for marinens jegervåpen.
Hav og kyst: 148 mill kr til utbygginger og forbedringer av havner og moloreparasjoner. 30 mill kr til utbygging av havn i Vestvågøy kommune og 44 mill til moloreparasjon i Vågan kommune.

Troms:
Samferdsel: Investeringsrammen på 158 mill kr skal i stor grad brukes på «øvrige riksveier» og rassikring. Tromsø, ett av ni byområder som omfattes av en ordning for bedre kollektivtransport, blir i 2009 invitert til å søke om midler fra en pott på 323,4 mill kr.
Forsvar: Forsvaret vil fortsette å øke Hærens bemanning i Indre Troms. Det er for 2009-2012 planlagt eiendomsprosjekter på rundt 2 mrd kr. Dette inkluderer bygg og anleggsprosjekter som boliger, administrasjonsbygg og verksteder for hæren, luftforsvaret og forsvarets logistikkorganisasjoner.
Hav og kyst: 41 mill kr til ny molo i Torsken kommune og til forbedring av havn i Tromsø kommune.

Finnmark:
Samferdsel: Total investeringsramme på 267 mill kr. Dette inkluderer 28 mill for stamveistrekningen E6 Nordkjosbotn – Kirkenes, og en ramme på 103 mill kr for «øvrige riksveier».
Forsvar: Det blir opprettet nytt heimevernsdistrikt for Finnmark (HV 17), og distriktsstaben etableres ved Porsangermoen. Etablering av nytt alliert treningssenter underlagt Forsvarets operative hovedkvarter med hovedsete og infrastruktur på Porsangermoen.
Hav og kyst: 63 mill kr til investeringer i fiskerihavneanlegg. Dette inkluderer 50 mill kr til videreføring av arbeidet med utdyping av fiskerihavneanlegget i Havøysund i Måsøy kommune.

SpareBank 1
NORD-NORGE

www.snn.no